

GEOGRAFIJA STAROŻYTNA

DLA UŻYTKU

POLSKIEJ MŁODZIEŻY

KRÓTKO ZEBRANA

PRZEZ

Ludwika Grzmielewskiego.

WARSZAWA,

w Drukarni Karola Kowalewskiego przy Ulicy Królewskiej Nr. 1065.

1862.

Wolno drukować pod warunkiem złożenia w Komitecie Cen-
zury, po wydrukowaniu, prawem przepisanej liczby exemplarzy.

w Warszawie dnia 9 (21) Stycznia 1862 roku.

Cenzor STANISŁAWSKI.

247354

OD AUTORA.

Lubo mi wiadomo że Geografija Starożytna bez Atlasu trudną jest do spamiętania, jednakowoż względ na wielkie koszta nakładowe map, — a książka niniejsza ma się odznaczać tanością — z powodował mnie brak map zastąpić szczegółowemi opisami położenia krajów i narodów Starożytnych. Tymczasem mogą służyć za pomocnicze dosyć upowszechnione u nas Atlasy niemieckie Sprunera z r. 1850 i Kieperta z r. 1862 a nawet w ostatnim razie mapka starożytna dołączona do Historji wydanej przez p. Skrzypińskiego. Później zabiorę się sam do wydania bardzo taniego Atlasu Starożytnego w języku polskim.

OD AUTORA

Wielkość księgi nakładem map — a książka niniejsza ma
nie odznaczona tytułem — a powołany mnie przek map
krajów, których opisy mi poświęca krajów i naro-
dów Starożytności. Tymczasem mogą służyć za pomoc-
nicze dane powiększenie u nas Atlasu niemieckie-
go Sptunera r. 1850 i Kiepert'a r. 1862 a nowo w ostat-
nim tomie mapki starożytne dołączone do Historji wy-
danej przez p. Strzyżewskiego. Tymże kapłanem
do wydania bardzo ładnego Atlasu Starożytnego w języ-
ku polskim.

WSTĘP.

Nauka opisująca ziemię, stosownie do wiadomości jaką o nią miały dawne narody do upadku zachodniego cesarstwa Rzymskiego, zowie się *Geografją Starożytną*.

Najwcześniejsze wiadomości świata starożytnego, tak jak dzieje pierwszych ludów są niepewne. Utrudniona między krajami komunikacja i nierozwinięte jeszcze stosunki handlowe były tego przyczyną. Każdy z ludów ówczesnych, znając tylko kraj swój, przez dumę narodową mieścił go w środku świata, który na krańcach uważał za otoczony oceanem.

Z czasem jednak wiadomości geograficzne nabierały większej pewności. Mojżesz umieszcza drugą kolebkę rodu ludzkiego u podnoża góry *Ararat* w Armenii, mówi o rozproszeniu ludów z powodu pomieszania języków na dolinie *Szinear*. W sześć wieków później, Homer szczegółowo już opisuje miasto *Troję*, górę *Idę*, krainy: *Licyję*, *Dardaniję*, *Cylicyję*, narody *Pelazgów* i *Frygijczyków*. Nie są mu obcymi *Fenicyjanie* i ich duch handlowy, starożytni *Egipcyjanie*, stubramne miasto *Teby* nad Nilem. Wspomina także o *Etyjopii* i słupach *Herkulesa* czyli cieśninie Gibraltarskiej. Zakładane potem przez Gre-

ków osady, znacznie rozszerzyły obręb wiadomości geograficznych. Herodot, ojciec historyków, żyjący w 5 w. przed Chr. w podróżyach swoich zwiedził liczne osady greckie nad morzem Czarném od *Bosporu* (cieś. Konstantynopolitańskiej) do rzek: *Phasis* (Rion), *Hypanis* (Kubań) i *Borysthenes* (Dniepr); na Wschodzie dotarł do miast *Babilonu* i *Suzy*; nareszcie był w *Italii*, *Cyrenaice* i *Wyższym Egipcie*. Geograficzne wiadomości jego rozciągały się w Azji do rz. *Indus*; w Europie zaczęwszy od morza Kaspijskiego do ujścia Wisły; na oceanie Atlantyckim do wysp położonych na południowo-zachodnich brzegach Wielkiej Brytanii; w Afryce do gór *Abisyńskich* i pustyni *Sahara*. Nie trzeba jednak przypuszczać, aby wiadomości Herodota co do krajów ostatnich były dokładne. *Arabiję*, *Iberyję* *Galiję* środkową i *Albijon* znał tylko z nazwiska.

Następnie morskie podróże Fenicyjan koło Afryki i Kartagińczyka *Hannona* na oceanie od słupów *Herkulesa* do zwrotnika *Raka*; wyprawa Aleksandra W. do Azji; podróż *Pytheasza*, Marsylczyka, do wyspy *ultima Thule*, którą Lelewel liczy do wysp Szotlandzkich; zwycięstwa Rzymian w Brytanii i Germanii niemało przyczyniły do rozwinięcia tej nauki. Nareszcie sławni geografowie *Strabon* i *Klaudyjusz Ptolomeusz*, pierwszy za cesarza Augusta, drugi za Marka Aurelijusza w 2 wieku po Chr. żyjący, sporządzeniem map krajów naówczas znanych, dali nam zaokrągloną całość *Geografii Starożytnéj*.

PODZIAŁ ŚWIATA STAROŻYTNEGO.

Świat starożytny dzielił się na trzy części: Europę, Azyję i Afrykę; Ameryka i Oceanija nie były jeszcze znane.

AZYJA.

Azyja jest kolebką rodu ludzkiego, ogniskiem całej starożytnej cywilizacyi, początkiem najdawniejszych ludów i mocarstw, najpierwszych grodów i cudów sztuki. Grecy i Rzymianie nazwisko Azyi nadali półwypowi między Czarném i Śródziemném morzami, a następnie rozciągnęli je do całego obszernego lądu.

Granice Azyi, Starożytnym znanęj, na północ i wschód ściśle oznaczyć się nie dają. Gdy sobie wyobrazimy linię poprowadzoną od północnych brzegów morza Kaspjskiego do końca półwyspu *Malakka* zwanego przez Ptolomeusza *Chryse Chersonesus* (półwysep Złoty), ta mniejwięcej będzie granicą ich wiadomości. Od czasu wszakże wypraw Aleksandra W. i z późniejszych podań Strabona i Ptolomeusza, wiedzieli starożytni, że ta część ziemi oblana jest trzema oceanami. Z tych ocean Północny

zwał się *Septentrionalis* czyli *Hyperboreus* albo *Scyiticus*; Wschodni, *Oceanus Eous*; Indyjski, *Oceanus Indicus*. Zachodnią granicę Azyi stanowiły: *Sinus Arabicus* (morze Czerwone), międzymorze *Arsinoe* (Suez), *Mare Internum* (morze Śródziemne), *Mare Aegaeum* (Archipelag), *Hellespontus* (cieśnina Dardaneńska), *Propontis* (m. Marmara), *Bosporus Thracicus* (c. Konstantynopolitańska); *Pontus Euxinus* (m. Czarne), *Bosporus Cimmericus* (c. Taurycka), *PalusMaeotis* (m. Azowskie), *Tanais* (rz. Don) i góry *Hyperborejskie* (Uralskie).

Góry. *Taurus* i *Antitaurus* w Azyi Mniejszej, góra *Ararat* w Armenii, *Ilibanon* i *Antilibanon* w Fenycyi, *Caucasus* (Kaukazkie); w Azyi środkowej *Emodus* (Himalajskie), z których wychodzące pasma gór zwały się *Caucasus Indicus* i *Paropamisus* (Hindukusch).

Rzeki znaczniejsze. Wpadające do oceanu Indyjskiego: *Indus* i *Ganges*; do zatoki Perskiej: *Eufkrat* i *Tygrys*; do *Pontus Euxinus*: *Halys* (dziś Kizil-Irmak) *Phasis* (Rion); do m. Kaspjskiego: z północy *Rha* (Wołga), ze wschodu *Oxus* (Dżihon albo Amu), która teraz płynie do jeziora Aral, *Jaxartes* (Sihon albo Sir) wpadająca do jeziora Aralskiego.

Główniejsze części Azyi starożytniej były następujące:

1. *Palestyna* czyli *Ziemia Święta*.
2. *Fenycya*.
3. *Syryja*.
4. *Babilonija* z *Assyryją* i *Mezopotamią*.
5. *Medyja*.
6. *Persyja*.
7. *Azyja Mniejsza*.
8. *Armenija*.
9. *Kraje Kaukazkie*.
10. *Indyje* i *Seryka*.
11. *Scytyja* z *Sarmacyją*.
12. *Arabija*.

Palestyna czyli Ziemia Święta.

Granice, rzeki, góry. Palestyna graniczyła na północ z Fenycją i Syryją, na zachód z m. Śródziemnym, na po-

łudnie z Arabiją Petrejską, na wschód z pustynią Arabską. Rzeka *Jordan*, mająca źródło na górze *Hermon*, przechodzi przez jezioro *Genezaret*, zwane także *Tiberias* albo morze *Galilejskie*, i płynąc na południe wpada do morza *Martwego* czyli jeziora *Asphaltides*.

Góry znaczniejsze: *Tabor* na zachód jeziora *Genezaret*, 1750 stóp wysoka w kształcie ostrokągu, sławna przemianiem J. Chrystusa; lesisty *Karmel* na którym przebywał *Elijasz* prorok; na wschód *Jordanu* *Nebo* gdzie nastąpiła śmierć *Mojżesza*. W obrębie *Jerozolimy* wzgórze: *Sion*, na którym był pałac *Dawida* i *Moria*, na którym *Salomon* zbudował świątynię, a podanie utrzymuje, że *Abraham* miał spełnić ofiarę bolesną. Na wschód *Jerozolimy* za potokiem *Kidron*, nad którym znajduje się dolina *Józefata*, jest góra *Oliwna*, a na zachód góra *Kalwaryja* czyli *Golgota*, na której spełniła się wielka ofiara krzyżowa.

Podział. Przed wtargnięciem *Izraelitów* do ziemi obiecanej zamieszkiwali ją *Chananejczycy*, podzieleni na różne drobne narody. Między nimi byli: *Pherezowie* na południe gór *Karmel* i *Tabor*, *Hetitowie* na zachód morza *Martwego*, *Jebuzeowie* na północ *Hetitów* w okolicy *Jerozolimy*, *Amorycy* i *Gergezeowie* z obu stron *Jordanu*, i *Philistyni* nad morzem Śródziemnym mieszkający, którzy z wyspy *Krety* przybyć mieli. Od ostatnich kraj cały zwał się później *Palestyną*. *Jozue* podbiwszy ziemię obiecaną podzielił ją pomiędzy potomków *Jakóba*, tworzących 12 pokoleń. Z tych pokolenia: *Juda*, *Benjamin*, *Simeon*, *Dan*, *Ephraim*, połowa *Manassesa*, *Izachar*, *Zabulon*, *Nephtali* i *Aser* osiadły na zachodzie *Jordanu*, a pokolenia *Ruben*, *Gad* i druga połowa *Manassesa* osiadły na wschodniej stronie tej rzeki.

W *Palestynie* miasta były trojaki: królewskie, lewityckie, i tak zwane miasta przytułku dla winnych nie-

rozmyślnego morderstwa. Lewityckich miast było 48, przytułku 6, w których przestępcy zostawać musieli do śmierci arcykapłana.

Za panowania Dawida i Salomona granice tego kraju były najobszerniejsze, sięgały bowiem do Eufratu i morza Czerwonego. Po śmierci ostatniego króla Palestyna podzieliła się na dwa królestwa. Dziesięć pokoleń niecałych utworzyło królestwo *Izraelskie* ze stolicą najprzód w *Sichem* potem w *Samaryi*, a pokolenia Juda, Simeon i połowa Dan i Beniamina stanowiły królestwo *Judzkie* ze stolicą w *Jerozolimie*.

Z podbiciem królestwa Izraelskiego w roku 720 przez Assyryjczyków, a królestwa Judzkiego w r. 586 przez Nabuchodonozora, i po zaprowadzeniu części mieszkańców do Assyrii i Babilonu, podział kraju na 12 pokoleń ustał. Pozostali w kraju Izraelici, pomieszawszy się z przesiedlonymi do nich Assyryjczykami, stanowili naród, który od stolicy ich Samaryi przybrał nazwę Samarytanów. W Judei zaś mieszkańcy jej, razem z uwolnionymi przez Cyrusa z niewoli Babilońskiej żydami, oddzielnie utworzyli królestwo. Pod panowaniem Perskiem Palestyna razem z Syryją była jedną z satrapij perskich, następnie po śmierci Aleksandra W., będąc przedmiotem podbojów egipskich i syryjskich królów, uległa władzy ostatnich. Po roku 167 przed Chr. Judejczycy w połączeniu z Samarytanami i Idumejczykami stanowili państwo niezależne; w krótkce jednak dostali się pod opiekę Rzymian, którzy Jerozolimę zburzyli i królestwo Judzkie zamienili w prowincję rzymską.

Palestyna za króla Heroda dzieliła się na 4 prowincyje: *Galileję*, *Samaryję*, *Judeję* z prawej i *Pereję* z lewej strony Jordanu.

1. *Galileja* obejmowała pokolenia Nephtali, Aser, Izachar i Zabulon. Miasta znaczniejsze: *Nazaret* (dzis Na-

zara) gdzie mieszkała matka Odkupiciela; *Cana* i *Capernaum* słynne cudami J. Chrystusa; *Genezaret* nad jeziorem tego imienia albo *Tiberias* (Tabarieh), *Bethsaida* albo *Julias* ojczyzna SS. Piotra i Andrzeja Apostolów.

2. *Samaryja* składała się z pokoleń Ephraima, połowy Manassesa i części Dan i Beniamin. Miasta znaczniejsze: *Sichem* potem zwane *Neapolis* (dziś *Nablus*), niedaleko tego miasta Turcy pokazują jeszcze szczątki grobowca Józefa; *Samaria* potem *Sebaste* (dziś *Schemrun*); *Cesarea Palaestina*, stolica rządców rzymskich; *Silo* (Selun), gdzie Jozue zrobił podział ziemi Chananej-skiej; *Joppe* (Jaffa) nad morzem, jest podanie, że tu Noe budował arkę.

3. *Judeja* zawierała pokolenia Dan, Simeon, Juda i Beniamin. Miasto główne *Jeruzalem*, za Salomona 120,000 m. liczące, po zburzeniu którego w r. 70 po Chr. przez Tytusa, cesarz Adryjan na gruzach wybudował osadę rzymską, *Aelia Capitolina*; *Betleem* (Beit el Ham) rodzinne miasto J. Chrystusa i króla Dawida; *Jericho* (Eriho), przez Jozuego zburzone, a przez Dawida na nowo odbudowane, było siedliskiem szkoły proroków; *Emmaus* albo *Nicopolis* (Amvas); *Hebron* (Chalil) z grobami patryjarchów Abrahama, Izaaka i Jakóba; *Berseba* (w ruinach) na południowej granicy Palestyny.

4. W prowincyi *Peraea* były miasta: *Gadara* niedaleko rzeczki *Hieromax* i *Hesbon* na wschód góry Nebo.

Przy opisie Palestyny pominąć nie można krajów i ludów, które do niej czasowo należały. I tak: nad morzem Śródziemnym kraj *Philistynów* z miastami: *Gaza*, *Ascalon*, *Asdod*; na południe ziemie *Amalekitów* i *Idumejczyków*; *Moabici* zaś i *Ammonici* mieszkali na wschód morza *Martwego*. W północno wschodniej stronie kraj *Basan* z miastem głównym *Astharoth Karnaim*.

II. Fenicyja.

Na północ Palestyny była Fenicyja, szczupła kraina, rozciągająca się na 25 mil nad brzegiem morza Śródziemnego, oparta na wschód o pasmo gór *Libanon*, wspaniałemi pokrytych cedrami. Posiadała miasta: *Aradus* (Ruad albo Arwad) na wyspie, na lądzie zaś *Antaradus* (Tartus), *Tripolis* (Tarablus), *Byblus* (dziś Dschebail), *Berythus* (Beyrut), *Sydon* (Saida) najdawniejsze z miast fenickich, *Sarepta*, *Tyrus* (Tur albo Sur) po którego zburzeniu przez Nabuchodonozora, wybudowano nowy Tyr na wyspie sąsiedniej; *Akko* w czasie wojen krzyżowych zwane *Ptolemais* (dziś St. Jean d'Acre).

Fenicyja posiadała liczne osady, najznacniejsze były: na *Cyprze* miasta: *Citium* i *Amatus*; wyspę *Thasus* z kopalniami złota; w Sycylii *Panormus* (Palermo), w Hiszpanii *Gades* (Kadyx) i *Tartessus*; w Afryce miasta: *Utica*, *Hippo*, *Kartagina* i bardzo wiele innych. Gdy Fenicyję podbił Cyrus, a potem Aleksander W. nowy Tyr zburzył, wtedy handel i przemysł Fenicyjan przeniosły się do Kartaginy, najpotężniejszej osady fenickiej w Afryce.

III. Syryja.

Syryja, granicząca na północ z górami Taurus, na zachód z morzem Śródziemnym, ma południe z Fenicyją, Palestyną i Arabiją, na wschód z Mezopotamią, ma dwa równoległe pasma gór *Libanon* i *Antilibanon* i rzekę *Orontes* (El Asy). Starożytni mieszkańcy Syrii pochodzenia Aramejskiego, jakkolwiek za Abrahama osiedli

już w miastach, nie stanowili jednak państwa, dla tego ich później Dawid z łatwością zawojował. Po śmierci Salomona Syryja była królestwem ze stolicą *Damaszek*. Syryję następnie podbijali kolejno, Assyryjczycy, Cyrus, Aleksander W., a po śmierci ostatniego dostała się w udziale Seleucydom, którym odebrali ją Rzymianom w r. 64 przed Chr.

Podział. Syryję dzielono na trzy prowincyje: 1. *Komagienę* leżącą na północ, 2. *Syryję Wyższą* w środku, i 3. *Celesyryję* na południe.

1. *W Komagienie* były miasta: *Samosata* nad Eufratem i *Germanicia*.

2. *W Syryi Wyższej:* bardzo dawne miasto 1. *Mabog* albo *Stara Niniwa*, osada assyryjska, później zwana *Hierapolis*, (którego ruiny dziś zowią się *Membidsch*); 2. *Chalibon* (Aleppo), 3. *Tapsacus* nad Eufratem, 4. *Alexandria ad Issum* (Iskenderun), 5. *Seleucia Pieria*, 6. *Antiochia* (Antakia) stolica całej Syryi; 7. *Laodicea* (Latakiah), 8. *Apamea*, 9. *Epiphania* (Hama), 10. *Emessa* (Homs), gdzie cesarz Helijogabal przed wstąpieniem na tron był kapłanem świątyni słońca. Wśród pustyni była 11. *Palmyra* czyli *Tadmor*, zbudowana przez Salomona; w 3 wieku po Chr. była stolicą udzielnego królestwa.

3. *W Celesyryi* miasta: 1. *Damaszek*, jedno z najpiękniejszych w Azji, 2. *Heliopolis* (Balbek) ze wspaniałymi ruinami świątyni słońca.

Obecnie *Palestyna*, *Fenicyja* i *Syryja* stanowią pod ogólną nazwą Syryi jedną z prowincyj Turcyi Azyjatyckiej.

IV. Babilonija, Assyryja, Mezopotamija.

Te trzy starożytne kraje składają dziś Mezopotamię jedną z czterech prowincyj Turcyi azyjatyckiej i zostają

pod rządem pięciu paszów w Diarberkir, Rakka, Mossul, Bagdad i Bassora. Pismo S. twierdzi, że *Nemrod* założył miasto *Babilon* nad Eufratem w kraju, gdzie była wieża *Babel*. W sto lat później *Assur* wyszedłszy z Babilonu, wybudował nad rzeką Tygrys miasto *Niniwę*. Oba te miasta były stolicami dwóch królestw. Pomiędzy Eufratem i Tygrem na wielkiej i w pastwiska bogatej równinie, ku północy, była właściwa *Mezopotamija* czyli Międzyrzecze, a ku południowi *Chaldea*, która potem weszła w skład królestwa Babilońskiego.

1. *Babilonija z Chaldeją* (dziś Irak Arabi) graniczyła na północ z Mezopotamiją i Assyryją, na wschód z Tygrem, na zachód z pustynią Arabii, a na południe z odnogą Perską. Miasta znaczniejsze: 1. *Babilon* (którego ruiny dziś widać przy Hillah), jedno z najstarożytniejszych miast na ziemi, sławne z bogactw, przepychu i świątyni Belusa, bożka słońca, zbudowane w kwadrat miało 12 mil obwodu; 2. *Seleucia* założona nad Tygrem przez Seleukusa I liczyła około 600,000 mieszkańców; 3. *Cunaxa*, bitwa r. 401.

2. *Assyryja* (Kurdistan południowy) graniczyła na północ z Armeniją i Suzyjaną, na zachód z Mezopotamiją. Znaczniejsze miasta: 1. *Niniwa*, w czasach najświetniejszych licząca około milijona mieszkańców, 606 r. przed Chr. zburzona, i jej zwaliska obecnie odkrywają się pod wioskami *Nunia* i *Khorsabad* naprzeciwko dzisiejszego miasta Mossul, leżącego na zachodniej stronie Tygru; 2. *Arbela* (Erbil), 3. *Gaugamela*; 4. *Ctesiphon*, które później było stolicą potężnego królestwa Partów, a następnie w 3 wieku po Chr. za dynastji perskiej Sassanidów zwało się *Madain*.

3. *Mezopotamija* (Al-Dżezire) z miastami: 1. *Ur* albo *Orrhoe* potem *Edessa* (dziś Urfa zwane) miejsce urodzenia Abrahama, 2. *Carrae* (Haran) gdzie Krassus przez

Partów zabity został, 3. *Nicephorium* (Rakka), 4. *Circesium* (Kirkesia w biblii Karchemisch), 5. *Nisibis*, 6. *Singara*. W środku pustyni Mezopotamii było miasto bardzo handlowne 7. *Hatra*.

V. Medyja.

Kraj ten, odpowiadający w dzisiejszej północnej Persyi prowincyjom Irak Adżemi, Azerbeidżan, Gilan i zachodnim częściom Mazanderanu i Taberistanu, położony był na wschód Assyryi i południe morza Kaspijskiego, na zachód wielkiej pustyni, a na północ Suzyjany i Persydy. Długo zostawał pod władzą królów assyryjskich, lecz za Arbacessa oderwał się od Assyryi i stanowił blisko przez 3 wieki do czasów Astyjagesa oddzielne królestwo. Ziemia bardzo urodzajna, z całej wówczas Azji najlepiej uprawiona i będąca w klimacie najprzyjemniejszym, dostarczała wybornych owoców.

Miasta znaczniejsze: 1. *Ecbatana* (Hamadan) była otoczona siedmiorakim murem, mieszkańcy tam obecnie pokazują groby Estery i Mardocheusza; 2. *Ragae* (Rai), które Seleucydzi powiększyli i przezwali *Europus*, 3. *Arasacia*, 4. *Aspadana* (Ispahan).

VI. Persyja.

Persyja właściwa czyli Persyda była z początku prowincyją Medyi. Cyrus, wnuk Astyjagesa, ostatniego króla medyjskiego, podbił ją i stał się założycielem ogromnej monarchii, składającej się (oprócz wyżej opisanych krajów: Palestyny, Fenicyi, Syryi, Babilonii, Assyryi, Mezopotamii, Medyi, i później opisać się mających: Azji Mniejszej, Armenii i Egiptu) z następujących prowincyj:

1. *Persyda* (Farsistan) kraina górzysta, leżąca na północ odnogi Perskiej i na wschód *Suzyjany*, miała miasta znaczniejsze: *Persopolis*, gdzie były groby królów perskich, dotąd widać jeszcze zwaliska wspaniałych gmachów; *Pasargada* (dziś prawdopodobnie ruiny Fasa) z grobowcem Cyrusa.

2. *Suzyjana* (Khusistan) położona między Persydą, Medyją i Babilonią. W niej znajdowała się stolica całego państwa perskiego *Suza*, która miała trzy mile obwodu, (dziś ruiny jej zowią się *Sus*).

3. *Karmanija* (Kerman), na północ zatoki Perskiej i cieśniny Ormuz, z miastem *Karmana*.

Persyda, *Suzyjana* i *Karmanija* stanowią dziś południową Persyję.

4. *Gedrozyja* (Beludżystan) z miastem *Pura* (i dziś tak zwane).

5. *Drangijana* (Seistan) w zachodnim Afganistanie na północ Gedrozyi: z miastami *Zaranga* (Zarandsch) nad jeziorem *Zare*, *Prophtasia*.

6. *Arrachozyja* (dziś południowy Afganistan), z miastami *Arrachotos*, *Alexandria Arachoton* (Kandahar).

7. *Aryjana* (Herat) na północ Drangijany, z miastem *Alexandria Arion* (Herat).

8. *Paropamisus* u podnóża gór tegoż nazwiska (północny Afganistan), z miastem *Cabura* (Cabul).

9. *Baktryjana* (Chanat Balk w Tartaryi) między górami Paropamisus i rzeką Oxus; stolica *Bactra* (Balk), siedlisko starożytnej oświaty.

10. *Sogdyjana* (wielka Buchara) między rzekami Oxus i Jaxartes, z miastami: *Maracanda* (Samarkanda) późniejsza stolica Tamerlana, *Cyropolis*, *Alexandria ultima* albo *eschata* dziś (Kodschend), dwóch miast ostatnich nazwy wskazują założycieli swoich.

11. *Hirkanija* (dziś wschodnia część Mazanderanu

w Persyi), na południe górami od Partyi oddzielona, posiadała miasta: *Zadracarta* (Sari), *Hircania*.

12. *Partycja właściwa* (część północno wschodnia Persyi) graniczyła na zachód z Medyją, na wschód z Aryją. Za panowania następców Alexandra W. Arsaces, satrapa, oderwał ją od państwa Seleucydów i przez 100 lat następnych ciągle rozszerzana, stanowiła między rzekami Indem, Eufratem i Oxusem obszerne państwo Partów, które kilka wieków uporczywie walczyło z potęgą Rzymian, nareszcie w roku 226 po Chr. uległo nowym Persom z dynastyi Sassanidów. Miasta znaczniejsze: *Hecatompylos* (Dainghan), *Nisaea* z grobami królów partyjskich.

VII. Azyja Mniejsza.

Półwysep, otoczony morzami Czarném, Marmora, Egiejskiém i Śródziemném, a od wschodu górami Taurus, Grecy później nazywali Azyją Mniejszą, dla różnienia od Azyi Wyższej, stanowiącej wielką część świata.

Azyja Mniejsza w najdawniejszych czasach podzielona na różne królestwa, które za Cyrusa weszły w skład monarchii Perskiej, potem pod następcami Aleksandra W. podzieliła się znowu na drobne państwa.

Z pomiędzy rzek znaczniejsze są: *Halys* (Kizil Irmak), *Sangarius* (Sakaryja), obiedwie wpadające do Pontus Euxinus; *Hermus* (Kadis) z *Paktolem* (Sarabat), i *Maeander* (Mender) wpadające do morza Egiejskiego; *Eurymedon* i *Cydnus* do morza Śródziemnego.

Azyja Mniejsza dzieliła się na kilkanaście części i te były następujące:

1. *Bitynija* z miastami *Nicomedia* (Ismid) gdzie mie-

szkał przed śmiercią Hannibal; *Chalcedon* (dziś wieś Kadikoi) przy połączeniu Bosporu z Propontydą, sobór 451 r.; naprzeciwko *Byzantium* miasto *Chryzopolis* (dziś Skutari), *Nicea* (Isnik) pierwszy sobór 325 r. *Prusa* (Brussa) stolica królów bityńskich, *Heraclea Pontica* (Erekli), *Gordium* (węzeł gordyjski).

2. *Paflagonija* z miastami: *Sinope* (Sinub) miejsce urodzenia Dyjogenesa było stolicą *Mitrydata* króla Pontu, *Gangra* (Kankari) i *Pompejopolis*.

3. *Pontus* z miastami: *Trapezus* (Trebizond), *Cerasus* (Kerazun), z kąd Lukullus wiśnie do Europy sprowadził; *Pharnacia*, *Polaemonium*, *Amisus* (Samsun); *Amasia* (Amazija); *Sebastia* (Siwas), *Comana Pontica* (Gumenek), *Diospolis* albo *Neocaesarea* (Niksar), *Zela*, pod tém miastem Cezar odniósł nad Farnacesem zwycięstwo (veni, vidi, vici). "przybytem, zobaczytem, zwyciężytem"

4. *Myzja* z rzeką *Granicus* (Granifara) i górą *Ida*. Dzieliła się na *Małą Myzję* z miastami: *Abydus*, *Lampsacus* (Lamsaki) nad Hellespontem, *Cyzicus* nad Propontydą; i na *Wielką Myzję*, która obejmowała *Troadę* z miastem *Ilium* albo *Troja* zburzoném przez Greków, nad rz. Skamander; ku południowi były miasta: *Alexandria Troas* dawniej *Antygonia*, *Adramyttium* (Adremid), *Pergamum* (Bergama), które było później stolicą udzielnego królestwa Pergamu. W Myzi były osady Eolów, stanowiące związek 12 miast, z których najgłówniejsze *Cyme*. (Obacz osady greckie w Azji Mniejszej).

5. *Lidya*, z rzekami *Hermus*, *Kayster*, *Maeander*, była potężném królestwem, które Cyrus Krezusowi odebrał. Miasta: *Sardes* (Sart.) nad *Paktolem*; *Magnesia* (Manissa) pod górą *Sipyllus*, bitwa 190 r.; *Thyatira*, *Philadelphia*. Naprzeciwko wyspy Samos jest przylądek *Mykale*, przy którym Grecy spalili flotę perską.

W Lidyi nad morzem Jończykowie założyli osady, o których będzie niżej.

6. *Karyja*, gdzie mieszkał lud korsarstwu oddany, z miastami: *Mylasa* (Melassa) stolica dawnych królów Karyjskich, *Magnesia* (Guselhissar) nad rz. Meadrem, *Alabanda*. Do tego należą osady Doryjczyków.

7. *Licyja*, której mieszkańcy trudnili się rozbojem morskim. Miasta: *Xanthus*, *Patara* sławne wyrocznią Apollina patarejskiego, obydwa nad rzekę *Xanthus*, *Myra* (Myri).

8. *Pamfilija* z miastami: *Perge*, *Aspendus* przy rz. Eurymedonie, *Side*, *Attalia* (Antalia).

9. *Pizydyja*, kraina górzysta przez Persów niepodbita. Miasta: *Selge* (Sergh), *Cremna* (Girneh), *Sagalassus* (Aglasun), *Termessus*.

10. *Cilicyja* zamieszkała przez odważny lud korsarski, przetrzęta gwałtownymi potokami: *Calycadnus* (Göksu), w którym Fryderyk Barborosa utonął, *Cydnus*, w którym Alexander W. zaziębił się i *Pyramus* (Dschihon). Dzielila się na *Cilicia Trachea* i *Cilicia Campestris*. W pierwszej były znacz. miasta: *Selinus* (Selindi), *Seleucia Tracheotis* (Selefkeh); w drugiej: *Tarsus*, miejsce urodzenia S. Pawła apostoła, *Adana* (Adanah), *Issus* nad zatoką tegoż imienia.

11. *Frygija* stanowiła jedno z najdawniejszych królestw półwyspu. Miasta zn. *Celaenae*, tuż obok niego była *Apamea* (Karahissar), *Cotyaium* (Kutahija), *Dorylaium*, *Synnada*, *Ipsus*, bitwa r. 301, *Antiochia Pisidica*, *Colossae* (Chonos).

12. *Likaonija* i *Isaurya* z miastami: *Laranda* (dziś Karaman), *Iconium* (Konija), *Isaura*.

13. *Galacyja* zamieszkała przez Gallów z zachodu przybyłych i podzielonych na trzy pokolenia: *Tolistobo-*

jów z m. *Pessinus*; *Tectosagów* z m. główném *Ancyra* (Angora), i *Trokmów* z m. *Tavium*.

14. *Kappadocyja*, której mieszkańcy zwali się *Leucosyrowie*, miała miasta: *Mazaca* później zwana *Caesarea ad Argæum* (dziś *Kaisarieh*), *Thyana*, *Nanzianzus*, *Comana*, *Melitene* (Melatija).

Wyspy należące do Azji Mniejszej.

Tenedos naprzeciwko starożytnej *Troi*.

Lesbos (*Mitilini*) z m. *Mytilene*, ojczyzna poetki *Saphony*.

Chios (*Scio*); *Samos* (*Susam*) miejsce urodzenia *Pitagoresa*.

Pathmos, na której Ś. Jan pisał *Apokalipsę*.

Cos, ojczyzna *Apellesa*, *Hipokrata* i *Anakreonta*.

Rhodus z m. tegoż imienia.

Cyprus z miastami: *Paphos*, *Salamis* i *Amathus*.

W ogóle wyspy przy brzegach *Karyi* zwały się *Sporadami*, a przy brzegach *Greyci* *Cykladami*.

VIII. Armenija.

Armenija obejmowała ziemie, w których biorą początek rzeki: *Eufkrat*, *Tygrys*, *Araxus* i *Cyrus* (*Kur*). W tym to żyznym kraju, pełnym bogatych pastwisk i ocienionym wzgórzami był *Eden* niedaleko góry *Ararat*, na której zatrzymała się *Arka Noego*. Pod panowaniem *Persów* stanowiła satrapiję do *Aleksandra Macedońskiego*, a po jego śmierci tworzyła część królestwa *Syryjskiego* do czasów *Antyjocha W.*; potem miała własnych królów, nareszcie podbita przez *Rzymian*, stała się przedmiotem kilkowiekowej walki między *Rzy-*

mianami i Partami. Część jej na zachód Eufratu zwała się Armeniją mniejszą.

Miasta znaczniejsze: 1° *Artaxata* (Ardaschir), 2° *Tigranocerta* (Majafarkin), 3° *Semiramocerta* (Van) nad jeziorem t. i. 4° *Teodosiopolis*, (Hassankale) nad Eufratem, o trzy mile od m. Erzerum.

IX. Kraje Kaukazkie: Kolchida, Iberyja, Albanija.

Na przestrzeni ziemi między morzami Czarném i Kaspijskiém zpołudniowej strony Karpat były trzy kraje.

1° *Kolchida* (dzisiejsza gubernija Kutaiska). Miasta: 1° *Kutaja* (Kutais) nad rz. Phasis (dziś Rion); 2° *Phasis* przy ujściu rzeki t. i., później na cześć cesarza Augusta zwane *Sebastopolis* (dziś Poti), 3° *Dioscurias* (Iskuria).

2° *Iberyja* na wschód Kolchidy z miastami: *Harmozica* (Armazia) i *Tbilis* (Tyflis).

3° *Albanija* (dziś gubernije Derbentska i Szemachińska); główne miasto *Albana* (Derbent). Na przejściu między górami Kaukazkiemi i m. Kaspijskiém, Justynian kazał usypać wał i wystawić 300 wież dla obrony granic cesarstwa Wschodniego od napadów dzikich narodów północnych.

X. Indyje i Seryka.

Indyje dopiero od wypraw Daryjusza Hystaspa i Aleksandra W. w zachodniej swojej stronie lepiej poznane, obejmowały rozległe kraje od rzeki Indus do Indochin. Zasłonięte z północy od chłodnych wiatrów łańcuchem gór Emodus (Himalajskie) z kilku wierzchołkami przeszło 27,000 stóp wysokości mającemi, z południa otoczone oceanem Indyjskiém; położo-

ne w klimacie gorącym i wilgotnym posiadają nadzwyczajną bujność ziemi, jaką żaden kraj na kuli ziemskiej poszczycić się nie może.

Obszerny ten półwysep 400 mil długi, 330 m. szeroki, z powodu obfitości najrozmaitszych i najkosztowniejszych płodów: złota, dyjamentów, pereł, ryżu, bawełny, korzeni i owoców południowych, stawał się już przed Aleksandrem W. celem handlu, oraz chęciwości sławnych zdobywców jakoto: Dyjonizyjusza, Semiramidy i Sezostrysa.

Panującym w tym kraju ludem są Hindusowie, rasy Kaukazkiej, którzy w odległej starożytności dawniejszych jego mieszkańców, Pariasów, mających ciemną barwę skóry, pod swoją władzę podbili.

Rzeki znaczniejsze: 1° *Indus* z wpadającymi do niego pięciu rzekami: *Hydaspes*, *Acesines*, *Hydraotis*, *Hyphasis*, *Satadrus* (Setledź); 2° *Ganges* z *Jamuną* (Dżumna), 3° *Bramaputra*.

Miasta znacz: 1° *Taxila* na wschód rz. *Indu*, stolica królestwa t. i. 2° *Nicaea* i 3° *Bucephala* nad *Hydaspem*, założone przez Aleksandra; 4° *Mulasthana* (dziś *Multan*), 5° *Lachora*, stolica króla *Porusa*, 6° *Arore* stolica księcia *Mazykanusa*, w czasie wyprawy Aleksandra, 7° *Patala*, obadwa nad *Indem*, 8° *Palibotra* (dziś ruiny niedaleko m. *Patna* nad *Gangiesem*).

Na południe półwyspu *Indostanu* starożytni znali wyspę *Tabrobane* (*Cejlan*).

Seryka, kraj jedwabiu, odpowiadający dzisiejszym zachodnim Chinom i małej *Bucharyi*.

XI. Scytyja i Sarmacyja azyjatycka.

Scytyja obejmowała obszerne kraje od rzeki *Rha* (*Wołgi*) aż do ziem nieznanych na północy i odległym

wschodzie; południową zaś granicę stanowiły morze Kaspijskie i rz. Jaxartes. Góry *Imaus* dzieliły ją na *Scytyję przed Imausem i za Imausem*. Do ludów scytyjskich należeli *Massagieci*, mieszkający na wschodniej stronie m. Kaspijskiego i *Sakowie*, koczujący u podnóża gór *Imaus*.

Sarmacyja azyjatycka położona była między Wołgą i Donem; południową jej granicę stanowiły góry Kaukazkie, a na północ kraje nieznanne. Około rzeki *Hypanis* (Kubań) mieszkali *Alanowie*.

XII. Arabija.

Wielki ten półwysep, obejmujący w środku pustynię piaszczystą, wspomniany w dawnych dziejach Hebrajczyków, tylko w północno zachodniej stronie był lepiej znany Grekom i Rzymianom. Zamieszkiwały go ludy pasterskie, które niegdyś przywłaszczyły sobie władzę w Egipcie i Babilonie.

Arabija dzieliła się na 1° *Petrejską*, 2° *Piaszczystą*, i 3° *Szczęśliwą*.

1. *Arabija Petrejska*, posiadająca góry *Horeb Synai i Hor*, graniczyła na północ z Palestyną, na zachód z Egiptem, na południe z morzem Czerwoném i pustynią Arabską. Wniej mieszkali *Amelikici, Midijanici, Edomici* czyli *Idumejczycy*. Miasta znaczniejsze 1° *Rekem* czyli *Petra*, od którego północna Arabija zwała się *Petrejską*, 2° *Elat*, 3° *Eziongabar*, obadwa nad morzem Czerwoném, ostatnie założone przez Salomona. Na południe Arabii *Petrejskiej* były miasta: *Macoraba* (Mekka), *Jathrippa* (Medyna).

2. *Arabija Szczęśliwa* (Yemen) z miastami: *Adana*, i *Saba* w okolicy wydającej kawę.

3° W Arabii *Piaszczystej* mieszkaly ludy koczujące.

AFRYKA.

Ta część świata u starożytnych Greków zwała się *Libiją*, nazwisko zaś Afryki dawano samej ziemi Kartagów. Północna tylko część tego obszernego lądu była znana starożytnym, i dzieliła się na: *Egipt*, *Etyjopiję*, *Libiję*, *Ziemie Kartagów* czyli *Afrykę właściwą*, *Numidiję*, *Maurytanię* i *Wyspy*.

I. Egipt.

Egipt w najdawniejszych czasach uważano za część Azji, dopiero Strabon zaliczył go do Afryki. Pod względem sztuk, cywilizacji i instytucyj politycznych ubiegał się o pierwszeństwo ze Wschodem. W Egipcie najwcześniej wynaleziono sposób wyrażania swych myśli znakami piśmiennymi. Płodność swoją winien corocznemu wylewowi wód Nilu, dla uregulowania których król *Moeris* kazał wykopać jezioro, a następcy jego budowali kanały dla rozprowadzania wód po kraju w różnych kierunkach.

Egipt, mający swoje nazwisko od rzeki Nilu, który Grecy zwali *Aigiptos*, graniczył na północ z morzem Śródziemnym, na wschód z m. Czerwonym, na południe z Etyjopiją, a na zachód z Libiją. Dzielił się na *Wyższy*, *Średni* i *Niższy*.

1. *Egipt Wyższy* czyli *Thebais*, podług powszechnego mniemania zaludniony przez mieszkańców przybyłych z Etyjpii albo Indyj, był pokryty wspaniałemi pomnikami budownictwa, obudzającego podziwienie nawet w swoich ruinach. Znaczniejsze miasta: 1° *Theby* czyli

Diospolis magna, stubramna stolica królów tebańskich, obejmująca 4 mile kw. powierzchni na obu brzegach Nilu. Za Sezostrysa uchodziło za największe miasto na ziemi; od czasów Kambizesa, który cały Egipt zawojował, upadać zaczęło, a Strabo przed samą erą chrześc. widział już tylko zwałiska. Na miejscu *Teb* stoją dziś wioski: Luxor i Karnak z prawej strony, a Medinet-Abu i Gurnah, z lewej strony Nilu. W bliskości i na zachód Medinet-Abu znajdują się wspaniałe katakomby królów, wykute w skałach podziemnych, gdzie malowidła na ścianach, świadczące o sztuce u Egipcyan, dochowały się dotąd w zupełnej świeżości. Przy wiosce Luxor widać jeszcze szczątki wielkiego pałacu, przed którym stały dwa obeliski, znajdujące się dziś w Paryżu i Londynie. Od Luxor do Karnaku szła aleja z 600 kolosalnych sfinksów. 2° *Syene* (Assuan) niedaleko zwrotnika; 3° *Elephantine* i 4° *Philae* na wyspach Nilu z pięknymi pomnikami sztuki, 5° *Coptos* (Keft), 6° *Tentyra* (Dendera), w której ruinach odkryto zodyjak, sprowadzony do Paryża. 7° *Ptolemais Hermiu*, założone przez Ptolomeuszów, 8° *Panopolis* albo *Chemmis* (dziś Akmin); 9° *Antaeopolis* (Kau) z grobami mumij 10° *Lycopolis* (Siut).

2. *Egipt Średni* czyli *Heptanomis*. Miasto główne *Memphis*, które miało blisko 4 mile obwodu. Na jego miejscu stoją dziś na lewym brzegu Nilu wioski: Bendszein, Mit-Rahine i Memf w odległości trzech mil od Kairu. Na północ Memphis, niedaleko dzisiejszego miasteczka Gizeh stoi jeszcze około 40 piramid, między którymi największa, zwana *Cheops*, ma 456 stóp wysokości. Na południe od Memphis m. *Arsinoe* (Fayum), w bliskości którego jezioro *Moeris* i sławny pałac *Labirynt*.

3. *Egipt Niższy* zwany *Delta*, kraj najżyźniejszy i najludniejszy. Miasto główne: *Alexandria* (Iskanderieh),

zbudowana przez Aleksandra Wgo, miała dawniej 3 mile obwołu, a ludności 700,000 głów, i wysoką (400 stóp) latarnię morską, policzoną do siedmiu cudów świata. W roku 285 przed Chry. dokonano tu pierwszego tłumaczenia Starego Testamentu z hebrajskiego na język grecki. Inne miasta znaczniejsze: 1° *Heliopolis*, którego ruiny widać o 2 mile na północ Kairu. 2° *Bubastis* (dziś wieś Tell-Bustah). 3° *Tanis* zwane w biblii *Zoan* (dziś San) gdzie cuda robił Mojżesz. 4° *Sais* stolica całego Egiptu, od Psametyka. 5° *Pelusium* (Tinch) ojczyzna Kl. Ptolomeusza, geografa, bitwa ostatniego króla egipskiego Psamenita z Kambizesem (w r. 525). 6° *Thamiatis* (Damietta) 7° *Canopus* niedaleko dzisiejszego Abukir 8° *Arsinoe* (Suez); ziemia *Gosen* (Giessen), w której mieszkali bracia Józefa, znajdowała się między Damietą i Kairem.

II. Etyjopija.

Pod tém nazwiskiem rozumiano kraje na południe Egiptu i Libii, a Etyjopami w ogóle zwano ludy koloru czarnego, które zajmowały przestrzeń ziemi od m. Czerwonego aż do oceanu Atlantyckiego. Starożytni znali tylko tę część Etyjpii, która odpowiada dzisiejszej Nubii i Abissynii. Rząd państw *Axum* i *Meroë* w Etyjpii był teokratyczny; ich ogromne obeliski, kolosalne z granitu świątynie nosiły na sobie piętno niespożytej trwałości.

W krainie Schendy, gdzie rze. *Astaboras* (Takazze), wpadając do Nilu, tworzy półwysep, było starożytne państwo *Meroë* z mia. tegoż imienia, którego ruiny dziś zowią się Assur.

U źródeł rzeki *Astaboras* było państwo i miasto *Axo-*

mis (Axum), gdzie dziś jeszcze znajdują się piękne pomniki egipskiego budownictwa. Ptolomeusze założyli nad mo. Czerwoném porty: *Adulis*, *Berenice*, *Arsinoe*, ostatnie przy cieśninie *Babelmandeb*.

Na południe téj cieśniny późniejsi Ptolomeusze egipscy znali kraj *Berberica*, którego nazwisko przypomina dzisiejsze miasto Berbera nad odnogą Aden. Za przylądkiem Gardafui był kraj *Azania* (dziś Adżan), który się rozciągał na południe do przylądka *Prasum*, jako ostatniego punktu znanego starożytnym w téj części świata.

III. Libija.

Libiją pierwiastkowo Grecy nazywali cały ląd Afryki, w miarę dopiero zaprowadzenia z północną jej częścią stosunków ograniczyli nazwę Libii do krajów, leżących na zachód Egiptu i zajmujących pustynię Sahara, aż do oceanu Atlantyckiego. Część Libii nad m. Śródziemném zwano *Nadmorską* (*Libya Maritima*), a resztę krajów pustych *Libiją środkową* (*Libya Interior*).

Libija Nadmorska dzieliła się na 3 prowincyje: *Marmarykę*, leżącą ku wschodowi, *Cyrenaikę* w środku i *Syrtykę* leżącą ku zachodowi.

1. W *Marmaryce* mieszkały ludy koczujące; główne ich miasto zwało się *Paraetonium*. Na południe tego kraju, w pustyni znajduje się oaza z m. *Ammonium* (*Siwah*) gdzie była świątynia i wyrocznia Jowisza *Ammona*.

2. W *Cyrenaice* ziemia była bardzo urodzajna, na której ludy wczesnie osiadły w miastach. Z tych znaczniejsze były: 1° *Cyrene* przez Lacedemończyków założone, stało się jedném z najhandlowniejszych w téj części świata, miejsce urodzenia Eratostenesa, geografa i bibliotekarza w Aleksandryi; 2° *Berenice* dawniej *He-*

speris (dziś Bengazi, stolica rządcy prowincyi Barka), w okolicy nadzwyczaj urodzajnej, dla tego starożytni tu z początku umieszczali ogrody hesperyjskie; 3° *Arsinoe* dawniej *Tauchira*; 4° *Ptolemais* (Dolmaita); 5° *Apolonia*: wszystkie oprócz Ptolemais i Berenice dziś stoją w ruinach. Od tych pięciu miast kraj cały zwał się także *Pentapolis*.

3. *Syrtyka*, położona między dwiema odnogami wielką *Syrta* (dziś Sydra) i małą *Syrta* (Cabes), zajmowała brzeg morski pełen niebezpieczeństw, gdzie Eneasza doznał rozbicia okrętu. Miasta: *Leptis magna*, *Oea* i *Sabrata*, które później tej części kraju nadały nazwisko *Tripolis*.

W *Libii Środkowej*, oddzielonej od krajów nadmorskich górami Atlas, ku wschodowi pustyni mieszkali koczujący naród *Garamantów*, a ku zachodowi naród *Getulów* podzielony na różne pokolenia, rozciągające się do rz. Nigier.

IV. Afryka właściwa czyli Ziemia Kartagów.

Afryka właściwa, odpowiadająca dzisiejszemu bejostwu Tunis, miała na wschód Syrtykę, na zachód Numidję, a na południe Libiję.

Dzieliła się na *Zeugitanę* i *Byzacenę*. Wpierwszj były miasta: 1° *Kartagina* przez Dydonę założona, z cytadellą *Byrsa* zwaną. Kartagina wzbogaciwszy się przez handel, przywłaszczyła sobie władzę nad krajami do oceanu Atlantyckiego dochodzącemi; następnie w wojnach z Rzymianami straciła rozległe ziemie, a miasto liczące 700,000 m. zniszczone zostało (r. 146 przed Chr.); później jednak przez Cezara odbudowane, dostało się Wandalom, dziś leży w gruzach. Na północ Kartaginy

były miasta: 1° *Utica* najdawniejsza kolonija fenicka, i 3° *Hypozarytus* (Bizerta), a na południe 4° *Tunes* (Tunis) i 5° *Zama*, ostatnie sławne zwycięstwem Scypijona nad Hannibalem.

W *Byzacenie* były miasta: 1° *Adrumetum* (Susa), 2° *Leptis minor*, 3° *Tapsus*, pod którym Cezar zwyciężył stronników Pompejusza, wszystkie trzy nad morzem. Wewnątrz kraju były 4° *Thysdrus* (el Dschen), 5° *Capsa* (Gafsa) twierdza Jugurty. Kartagina miała osady na wyspach Sardynii, Korsyce, Sycylii, wyspach Balearskich, Malcie, i w Hiszpanii.

V. Numidyja.

Zajmowała z początku te ziemie, co dziś Algier, i graniczyła na wschód z Kartaginą, a na zachód z Maurytanią. Rzymianie po wojnie z Jugurtą część zachodnią oderwali od Numidy i przyłączyli do Maurytanii pod nazwą *Mauritania Caesariensis*. Miasta zn: 1° *Hipporegius* albo *Hippona* (Bona), gdzie Śty Augustyn był biskupem; 2° *Cirta* upiększona przez cesarza Konstantyna (dziś Konstantyna), była stolicą królów Numidyjskich. Ludność całej Numidy dzieliła się na *Massylów*, u których królem był Massynissa, i na *Massesylów* gdzie panował Syphax; te dwa narody rozdzielała rzeczka *Ampsaga*.

VI. Maurytania.

Kraj ten rzeka *Malva* dzieliła nad Maurytanię zachodnią czyli *Tingitanę* i wschodnią czyli *Caesariensis*. W zachodniej panował Bocchus w czasie wojny z Jugurtą,

któremu Rzymianie odebrali część Numidyj i oddali Bocchusowi.

Maurytania granoczyła na zachód z oceanem Atlantyckim, na południe z górami Atlas, na wschód oddzielała ją od Numidyj rze. Ampsaga.

W Maurytanii Caesariensis były miasta: 1° *Julia Caesarea* (Scherszel); 2° *Siga* stolica Syphaxa; 3° *Icosium* (Algier), 4° *Salda* (dziś *Budscha* albo *Bougie*); 5° *Sitifis* (Setif).

W Maurytanii Tingitana (cesarstwo Maroco) były miasta: 1° *Abile* potem zwane *Septem* (dziś Ceuta), 2° *Tingis* (Tangier), 3° *Lixus* (Larasch); 4° *Sala* (Saleh) ostatnie miasto ku południowi, znane w tym kraju przez Rzymian.

Wyspy Afrykańskie.

Na oceanie Atlantyckim znali już starożytni niektóre wyspy, i tak: *Cerne* zwiadaną przez Fenicyjan i Kartagińczyków (dziś niewiadomo która). *Insulae Fortunatae* i *Hesperidae*: między niemi: 1° *Centuria* (Fuentaventura), 2° *Canaria*; 3° *Nivaria* (Tencrifia); 4° *Junonia* (Ferro); 5° *Pluvialis* (Palma).

EUROPA.

Starożytna Europa składała się: z *Grecyi*, *Osad greckich*, *Illiryi*, *Macedonii*, *Tracyi*, *Italii*, *Gallii*, *Hiszpanii*, *Wielkiej Brytanii*, *Krajów Naddunajskich*: (Recyi *Windelicyi*, *Noryku*, *Pannonii*, *Moezyi*, *Dacyi*), *Germanii wielkiej* i *Sarmacyi europejskiej*.

I. Grecyja.

W głębokiej starożytności mieszkał w Grecyi naród *Pelazgów*. Potem *Hellenowie* z Tessalii zwyciężyli Pelazgów i zmusili ich w części do osiedlenia się w Italii, Sycylii i na innych wyspach morza Środkowego. Odtąd kraj cały, gdzie mieszkali Hellenowie, zwał się *Helladą*; nazwisko zaś Grecyi, służące z początku małej części Epiru w okolicy Dodony, Rzymianie później rozciągnęli do całej Hellady.

Grecyja dzieliła się na wiele narodów niezależnych, lecz połączonych w jedną całość wspólnością języka, religii, obyczajów i pochodzenia.

W sporze o pierwszeństwo pomiędzy dwiema rzecpospolitemi, Spartą i Atenami, wszystkie prawie brały udział i wzajemnie się osłabiały. Z tych niezgód korzystali Filip i Aleksander W., królowie macedońscy i Grecyję podbili, a w półtora wieku później Rzymianie zamienili ją w prowincyję rzymską pod nazwą *Achai*.

Położenie Grecyi, przerzniętej w różnych kierunkach żyznymi dolinami i pasmami gór, posiadającej klimat wyborny i mnóstwo zatok, sprzyjało szybkiemu rozwojowi rolnictwa, przemysłu i handlu. Dla tego też Grecy, stawszy się najpolerowniejszym narodem w starożytności, doprowadzili sztuki piękne do najwyższego stopnia doskonałości. Dzieła ich w przedmiocie filozofii matematyki, sztuk pięknych i nauk przyrodzonych wzbudzają nasze podziwienie.

Granice i podział. Grecyję od Macedonii i Illiryi oddzielały: góry *Olimp* (Elymbo), pasmo gór *Kambunskich* (Volutza), góra *Lacmon* (Zygos), i łańcuch gór *Ceraunskich*, kończących się nad morzem Adryjatyckim

przylądkiem *Acroceraunia* (Lingueta); na wschód oblewa ją morze Egiejskie, a na zachód m. Jońskie. Dzieliła się na: 1° *Peloponez*; 2° *Greycję właściwą czyli Helladę*; 3° *Tessalię*; 4° *Epir* i 5° *Wyspy*.

Góry. W Grecyi północnej są góry: *Pindus* (Grammos), stanowiące granicę między Tessalią i Epirem; góra *Oeta* (Katavotra), będąca przedłużeniem Pindusu na południowej granicy Tessalii przy wąwozie Termopilskim. We wschodniej stronie Tessalii są góry: *Pelion* (Zagora) i *Ossa* (Kissowo), na północy zaś wymienione wyżej góry *Kambuńskie* i *Olymp*. W Grecyi Środkowej czyli Helladzie: *Parnas* 7,500 stóp wysoka (dziś Liakura), *Helicon* (Zagora), *Cithaeron* (Elateas), *Hymetus* (Telovuni). W Peloponezie pasma gór: *Taygetus* (Pentedaktylo), która kończy się na południe przylądkiem *Taenarium* (Matapan); *Erymanthus* (Olenos) i *Cyllene* (Ziria), dwa ostatnie pasma w północnej Arkadyi.

Rzeki. *Peneus* (Salambria) i *Sperchius* (Helladha) w Tessalii, obiedwie wpadają do morza Egiejskiego; *Achelous* (Aspropotamo) i *Alpheus* (Rufia) do morza Jońskiego; *Pamisus* (Pirnatza) do zatoki Messeńskiej, *Eurotas* (Iri) do zatoki Lakonickiej.

Zatoki. *Koryncka* (dziś Lepantska); *Saronicka* na południu Attyki; *Aragolicka*, *Lakonicka* i *Messeńska*, trzy ostatnie mające nazwiska od krajów sąsiednich.

II. Peloponez czyli Grecya południowa (Morca) obejmował na 370 milach kw. następujące państwa.

1. *Lakonija*, między zatokami Argolicką i Messeńską położona, miała 87 mil kw. powierzchni. Miasta: *Sparta* nad rz. Eurotas, była długo w ruinach, lecz niedawno, w tym wieku, odbudowana stoi o milę od dzisiejszego m. Mistra; w najświetniejszych czasach swoich liczyła 60,000 ludności łącznie z Holotami i miała milę

obwodu.. 2. *Helos*, niedaleko ujścia rz. Eurotas, mieszkańców tego miasta Spartanie zamienili na niewolników; 3. *Epidaurus Limera* (dziś Napoli di Malvasia), 4. *Sellasia*, gdzie ostatni król Sparty, Kleomenes był zwyciężony przez Antygona Doson, Króla Macedońskiego w r. 222.

2. *Messenija* (49 mil kw.) na zachód Lakonii z miastami: 1° *Pylus* (Nawarino) dawna rezydencyja Nestora; naprzeciwko tego miasta jest wyspa *Sfakteryja* (Spagia); 2° *Ithome*, twierdza na górze, u stóp której Epaminondas wybudował m. 3° *Messene*, 4° *Ira*, na granicy północnej, w niém Arystomenes król messeński 10 lat bronił się przeciw Spartanom, 5° *Methone* (Modon), 6° *Corone* (Koron).

3. *Argolida* (61 mil kw.) tworząca niewielki półwysep na wschodniej stronie Peloponezu. Miasta: 1° *Argos*, jedno z najdawniejszych miast greckich, portem jego była 2° *Nauplia* (Napoli di Romania); 3° *Mycceny*, dawna stolica Agamemnona; 4° *Tirynt*; w obu tych miastach były mury dawnych Pelazgów, zwane murami cyklopów, 5° *Nemea*, dolina sławna igrzyskami na cześć Jowisza; 6° *Lerna* (dziś wioska t. i.) w bliskości jej znajdowały się bagna lernejskie; 7° *Epidaurus* (wieś Kironiti) ze szczątkami świątyni Eskulapa; 8° *Troezena* (Damala), niedaleko tego miasta znajduje się wyspa *Calauria* (Poros), na której Demostenes, ścigany przez Antipatra wodza Aleksandra macedońskiego, śmierć sobie zadał; 9° *Hermione* (Kastro) z wielu pomnikami starożytnego budownictwa. W południowej części Argolidy była prowincyja *Cynuria* z m. *Thyrea*.

4. *Korynt* (13 m. kw.) miasto główne t. i. z cytadellą *Akrokorynt* na górze, zburzone (r. 146 pd. Chr.) przez konsula Mumijusza; później Julijusz Cezar założył tu osadę rzymską. Korynt był najhandlowniejszym miastem

w całej Grecyi, liczył 300,000 mieszkańców, dziś zaledwie 2,000. W miejscu gdzie międzymorze Korynckie było najwęższém, odbywały się igrzyska *Istmijskie*.

5. *Sycyjon* (5 m. kw.) z miastem *Sycyjon* bardzo starożytném, (dziś wioska *Basiliko*), było sławne szkołą malarstwa i rzeźby. *Phlius* stolica niegdyś oddzielnej rzeczypospolitej *Phliasii*, mającej 2¹/₂ mili kwa. powierzchni.

6. *Achaja* (38 m. kw.) nad zatoką Koryncką. Znaczniejsze miasta: 1° *Patrae* (*Patras*), 2° *Aegium* (*Vostica*), które było stolicą związku Achajskiego; 3° *Aegae*, 4° *Aegira*, 5° *Helice*, ostatnie zniszczone trzęsieniem ziemi (r. 373 przed Chr.).

7. *Elida* (46 m. kw.) na południe Achai. Miasta: *Elis* (wies *Palaeopolis*) i port jego *Cyllene* (*Clarenza*). Przy mieście *Pisa* nad rz. *Alpheus* na równinie, zwanéj *Olympia*, była świątynią ze sławną statua Jowisza Olimpijskiego, dziełem Fidyjasza, gdzie odbywały się igrzyska co cztery lata. Kraj na południe Olympii zwał się *Triphylia* z m. *Lepreum*.

8° *Arkadyja* w środku Peloponezu kraina górzysta (70 m. kw.) z miastami: 1° *Orchomenus* i 2° *Mantineia*, (obadwa teraz w ruinach), w bitwie pod ostatniém zginął *Epaminondas*, 3° *Megalopolis* (wies *Linano*), 4° *Tegea*, pierwotna stolica Arkadyi (dziś wioska *Palazo-Episkopi*), 5° *Lycosura*, nad granicą Messencką, podług podania Greków najstarsze miasto w Arkadyi.

III. W Grecyi właściwej czyli Helladzie znajdowały się następujące państwa:

1. *Megara*, łącząca półwysep Peloponez z lądem Grecyi właściwej (8 m. kw.). Miasto główne *Megara*, portem jego była *Nisaea*.

2. *Attuka*, w kształcie półwyspu trójkątnego graniczyła na północ z Beocyją, na zachód z Megarą, na po-

łudnie i wschód z morzem Egejskiém; liczyła na 41 m. kw. około 500,000 ludności. Znaczniejsze w niej góry: *Pentelicus* z kopalniami białego marmuru, *Hymetus* sławna z miodu, który na niej zbierano. Dwa niewielkie strumienie *Illisus* i *Cephissus*, latem wysychające, kraj ten przerzynają. Miasto główne 1° *Ateny* miało 2 mile obwodu i w czasie swego kwitnienia przeszło 70,000 mieszkańców. Podzielone na górne i dolne miasto, posiadało wiele wspaniałych gmachów. Między innymi w górném mieście, *Akropolis* albo *Cecropia* zwaném, były: *Partenon*, ze sławnym posągami bogini Minerwy na 37 stóp wysokim i rzeźbionym przez Fidyjasza ze złota i słoniowej kości. W dolném mieście gmach *Prytaneum*, w którym podejmowano posłów zagranicznych i zasłużonych obywateli, *Świątynia Jowisza Olimpijskiego* z kolosalną statuą tegoż bożka ze złota i słoniowej kości. Obok *Akropolis*, na wzgórk, zwanym *Areopag*, odbywały się sławne sądy. Za *Areopagiem* ku północy stoi dziś jeszcze *świątynia Tezeusza*. Na południe *Areopagu* był wzgórek *Pnyx*, miejsce obrad ludu ateńskiego. Za miastem były ogrody *Akadema* zwane *Akademiją*, w których uczył filozofii Plato, i *Lyceum*, gdzie Arystoteles, założyciel szkoły perypatetyków, przechadzając się, uczniom swoim nauki wykładał. Dwa mury łączyły miasto z brzegiem morza, tworzącym trzy porty, *Piraeus*, *Munichium*, i *Phalerum*. Inne miasta: 2° *Marathon* sławne zwycięstwem Milecyjadesa nad Persami; 3° *Eleusis* (wieś Lepscna) słynne świątynią Cerery, gdzie Greków przypuszczano do tajemnic eleuzyńskich.

W południowej *Attyce* był przylądek *Sunium* (*Collonna*), a niedaleko jej brzegów wyspa *Salamina* (*Coluri*), przy której *Temistokles* zniszczył flotę perską.

3. *Beocycja* (38 m. kw.) na północ *Attyki* i *Megary*, oddzielona od pierwszej górami *Cythaeron*. W zacho-

dniej stronie Beocyi była góra *Helikon* ze źródłem *Hippokreny*. Główna rzeka *Cephissus*, wpadająca do jeziora *Kopais* (Livadie). Miasta znaczniejsze: 1° *Teby* z cytadellą *Kadmea* (wieś *Thiba*) ojczyzna Pindara, Pelopidasa i Epaminondasa, 2° *Plataea* (Cocla) gdzie Mardonijusz, wódz perski był zwyciężony przez Greków, 3° *Koronea*, tu Agiezylausz, król spartański, pokonał Tebańczyków, 4° *Chaeronea* (Capurnia) ojczyzna Plutarcha, sławne zwycięstwem Filipa Macedońskiego nad Atencykami, 5° *Orchomenos* (Skripu), pod którym Sylla zwyciężył wojsko Mitrydata, 6° *Thespiac*, którego mieszkańcy wytrwali z Leonidasem w bitwie termoplińskiej; 7° *Leuctra*, gdzie Epaminondas odniósł sławne zwycięstwo nad Spartanami, 8° *Tanagra* miejsce urodzenia poetki Korynny, która otrzymała na igrzyskach pierwszą nagrodę przed Pindarem, 9° *Aulis* port nad *Euripem*, cieśniną oddzielającą ląd od wyspy Eubei, w tém mieście zbierali się Grecy na wojnę trojańską.

4. *Focyla* (38 m. kw.) na zachód Beocyi, miała górę *Parnas* a u jej stóp było m. *Delfy*, (na miejscu którego dziś stoi wieś *Kastri*); niema już śladu świątyni, w której *Pythya* dawała wyrocznie. Z pód góry *Parnas* wpływało źródło *Kastalskie*, opiewane przez poetów. Niedaleko tego miejsca była droga rozstajna, na której Edyp zabił swego ojca. Imie miasta: *Elatea*, *Crissa*, *Cirra* i *Anticyra*, ostatnie dwa były portowe.

5. *Lokris zachodnia* (12 m. kw.) nad zatoką Koryntską, zamieszkała przez Lokrów Ozolskich z miastami *Naupactus* (Lepanto) i *Amphissa* (Salona). *Lokris wschodnia* nad m. Eubejskiem i odnogą Maliską zamieszkała przez Lokrów Opuntskich z m. *Opus*, a na południe Termopylów przez Lokrów epiknemickich z m. *Thronium*.

6. *Doris* (4 m. kw.) na północ Lokrów Ozolskich; po

wyjściu Doryczyków do Peloponezu bez znaczenia, miała 4 miasta, tworzące tak zwane Tetrapolis.

7. *Etolija* (72 m. kw.) na północ zatoki Patraskiej, z miastami: *Thermon*, *Calydon*, i *Pleuron*, ostatnie w bliskości dzisiejszego miasta Missolongi.

8. *Akarnanija* (45 m. kw.) oddzielona od Etolii rz. Achelous. Miasta znacz: *Stratus*, *Argos Amphilochicum* i *Actium* (wieś Azia) na przyłądku, sławne bitwą morską między Oktawianem i Antonijuszem.

III. Tessalija (255 m. kw.) otoczona od zachodu górami Pindusem, od północy Olympem, od południa Oetą. Przerzynała ją środkiem rz. *Peneus*, przy ujściu której jest sławna dolina *Tempe*; południową część Tessalii oblewała rzeka *Sperchius*. Dzielila się na prowincyje: *Tessaliois*, *Hestiaeotis*, *Pelagiotis*, *Phitiotis*, i *Magnesia*.

Miasta. 1° *Larissa* (Jenischer), 2° *Pherae*, 3° *Pharsalus* (Farsa), przy ostatniem zaszła bitwa między Cezarem i Pompejuszem; niedaleko ztąd dwa wzgórki 4° *Cynoscephalae*, gdzie Flaminijusz rozbił wojsko Filipa III, króla macedońskiego (w r: 197); 5° *Lamia* (Zeutuni), wojna lamijska, 6° *Jolcus*, na półwyspie *Magnesia*, gdzie się zbierali Argonauci przed wyprawą do Kolchidy; 7° *Heraclea* przy wejściu do wąwozu Termopilskiego.

IV. Epir (200 m. kw.) oddzielony od Tessalii górą Pindus, od Illiryi górami Cerauńskimi, od Akarnanii zatoką *Ambracyjską*; posiada rzeki: *Acheron* i *Cocytus*, które znikaly w ziemi, i dla tego je Grecy uważali za rzeki piekła. W kraju tym mieszkaly ludy: *Chaonów*, *Tesprotów* i *Molossów*, podbite potem przez Pyrrusa.

Miasta 1° *Buthrotum* (Butrinto), 2° *Nicopolis*, które stało w bliskości dzisiejszego m. Preweza, i było wybudowane przez Augusta na pamiątkę zwycięstwa pod *Actium*, 3° *Ambracia* (*Arta*) stolica Pyrrusa. Na zacho-

dniej stronie góry *Tomarus*, w lesistej dolinie, było m. *Dodona* z wyrocznią Jowisza.

Wyspy Greckie.

Na morzu Egiejskiem, 1° *Eubea* (Negropont) z miastami: *Chalcis* nad cieśniną *Euripus*, *Eretria*, którego mieszkańców Persowie przenieśli do Azji, *Styra*, *Carystus*, *Oreus*; na końcu północnym tej wyspy jest przylądek *Artemisium*; 2° *Scyros*, na niej wychowywał się *Achilles*. W odnodze Saronickiej wyspy, 3° *Salamina*, 4° *Egina* i 5° *Calauria* (Poros).

Z pomiędzy wysp zwanych *Cykladami* znacz: były: 1° *Andros*, 2° *Tenos*, ze świątyniami: na pierwszej *Bachusa*, na drugiej *Neptuna*; 3° *Delos* z wyrocznią *Apollina*. 4° *Naxos*, na której *Tezeusz* zostawił *Ariadnę*; 5° *Paros* z łomami marmuru; 6° *Antiparos*, 7° *Syros* 8° *Ceos* (*Zea*) ojczyzna *Simonidesa*, 9° *Melos* (*Milo*), 10° *Thera* (*Santorin*). Wszystkie te wyspy należą dziś do królestwa Greckiego, wszystkie zaś następne do Turcyi.

Z wysp *Sporadami* zwanych znacz: są: 1° *Carpatos* (*Scarpanto*), 2° *Rhodus* z kolosem rodyjskim 70 łokci wysokim, który stał w porcie miasta tegoż imienia; 3° *Cos* (*Stano*), 4° *Pathmos* (*Patmo*); 5° *Icaria* (*Nikaria*), 6° *Lesbos* (*Mitilini*) z miastami: *Mitilene* i *Methymme*, 7° *Tenedos*, i największa z nich 8° *Creta* (dzis *Kirid* albo *Kandia*) z miastami: *Cnossus* rezydencyja *Minosa*, *Gortyna*, obadwa w gruzach; w bliskości pierwszego miasta znajdował się zbudowany przez *Dedala* labirynt. w którym *Tezeusz* zabił *Minotaura*. Na wyspie *Krecie* jest góra *Ida* (7200 stóp), na której podług mitologii miał się urodzić *Jowisz*.

Na morzu Jońskiem wyspy: 1° *Corcyra* (*Korfu*)

osada Koryntu (758 r.); 2° *Paxus* (Paxo), 3° *Leukos* (Sta Maura 5 m. kw.) pierwój w kształcie półwyspu połączaną była z lądem Akarnanii, ale Koryntczykowie przekopaniem kanału oddzielili ją od lądu; 4° *Ithaca* (Theaki) ojczyzna Ulissesa, 5° *Cephalenia* (14 m. kw.), 6° *Zacynthus* (Zante), 7° *Cythera* z najstarożytniejszą świątynią bogini Afrodyty. Wszystkie siedm stanowią dziś rzeczpospolitą wysp Jońskich.

Osady Greckie w Azji Mniejszej.

Po wojnie trojańskiej pojedyncze helleńskie narody wyparły z dotychczasowych siedzib dawnych mieszkańców, którzy wyszedłszy z kraju dali początek zamorskim osadom, dokąd przenieśli grecką cywilizację. Trzy pokolenia Hellenów tojest: Eolczykowie, Jończykowie i Doryjczykowie ubiegały się w zakładaniu miast na brzegach Azji Mniejszej.

Osady Eolskie. Część Eolczyków wyszła z Tessalii i udała się naprzód do Beocyi a następnie do Azji Mniejszej, gdzie w krainie Myzyi, (na 1120 lat przed Chry.) założyła 12 miast, między innemi: *Cyme*, *Magnezyję* i *Smyrnę* na lądzie stałym, a *Mitylenę* i *Metymnę* na wyspie Lesbos. Później po przybyciu Jończyków na brzegi Lidyi, Eolczykowie stracili część swych posiadłości z miastem *Smyrną*, i wtedy osady ich rozciągały się ku południowi tylko do rz. Hermus.

Osady Jońskie. Jończykowie wyparci (około r. 1100) przez Achejczyków z północnej części Peloponezu, udali się do Attyki, a ztąd pod dowództwem młodszych synów Kodrusa do Azji Mniejszej, i tam w krainie Lidyi założyli podobnie 12 miast, z których znaczniejsze były: 1° *Phocaea* (Fokia), 2° *Clazomene*, 3° *Teos*, 4° *Colophon*,

5° *Ephesus* ze sławną świątynią Diany, spaloną przez Herostrata, 6° *Priene*, 7° *Milet*, oraz dwa miasta: 8° *Chios* i 9° *Samos* na wyspach tegoż nazwiska. Dodać tu należy i *Smyrnę* odebraną Eolczykom. Powyższe miasta jońskie, oprócz Phocei i Smyrny, obecnie nie istnieją.

Osady Doryjskie. Doryjczycy z Argolidy i innych miast Peloponezu (około r. 1068 przed Chr.) zajęli brzegi *Karyi* tudzież wyspy: *Kreta*, *Thera*, *Rhodus* i *Cos*. Z sześciu miast związkami połączonych znaczniejsze były na lądzie stałym: *Cnidus* i *Halicarnassus*, a na wyspie *Rhodus* miasta: *Jalyssus* i *Lindus*.

Każde z wyżej wymienionych miast w osadach colskich, jońskich i doryjskich z początku było niezależne i swemi rządziło się prawami; a chociaż później weszły w związek, wkrótce jednakże o wspólnej sprawie zapomniały i to było jedną z przyczyn podbicia ich przez obce narody. Najpotężniejsze z tych miast zakładały także swoje osady. I tak: *Milet* sam założył na brzegach morza Czarnego i Marmara do 80 miast. Najznaczniesze z nich były: 1° *Phasis* (*Poti*), 2° *Phanagoria* (*Taman*), 3° *Tanais* (*Azow*), 4° *Panticapaeum* (*Kercz*), 5° *Theodosia* (*Kaffa*), 6° *Olbia* przy ujściu Bohu (założona r. 655), 7° *Constantina* (*Kostendże*), 8° *Tomi* (podobno dziś *Tomiswar*), 9° *Odessus* r. 650 (*Warna*), 10° *Abydus*, 11° *Cyzicus*, 12° *Sinope*, z których ostatnie założyło miasta: *Cotyora*, *Cerazus*, *Trapezus*.

Osady greckie w Italii, na wyspie Sycylii i w Afryce.

Południową część półwyspu Włoskiego, z powodu licznych osad greckich, zwano *Grecyją Wielką*. W niej były znacz. miasta: 1° *Kume*, przez mieszkańców z *Chalcys* na wyspie *Eubei* (około r. 1030 przed Chr.) założone, było metropolią miasta 2° *Parthenope* zwanego po-

tem *Neapolis* (Neapol); 3° *Tarentum* (r. 707), osada spartańska, metropolija miasta 4° *Heraclei*; 5° *Crotona* (r. 780) i 6° *Sybaris* (r. 720) dwie osady Achejczyków, po zniszczeniu ostatniego miasta przez mieszkańców Krotony, Ateńczykowie wybudowali na tém miejscu *Thurii* (r. 444); 7° *Rhegium* osada Messeńska (r. 668).

Na wyspie Sycylii Messeńczykowie z *Regium* osiedli (794 r.) w mieście *Zancle*, które odtąd zwało się *Messana* (dziś Messyna); *Syrakuzy* osada Koryntcka (r. 758), *Gela* założona (r. 713) przez Rodyjczyków, była metropoliją *Agrygentu* (r. 605). Na wyspie Korsyce m. *Aleria* (541 r.) i w Gallii *Massalia* (r. 600) były osadami Focejczyków. Mieszkańcy wyspy *Zacyntus* wybudowali w Hiszpanii *Sagunt* (dziś ruiny niedaleko Murviedro)

W Afryce Grecy mieli osady: *Naucratis* na Delcie Egiptu, tudzież miasta *Cyrene*, *Tauchira Hesperida* i inne, założone przez Spartan i doryjskich mieszkańców wyspy *Thera*.

Illiryja.

Pod tém imieniem w obszerniejszém znaczeniu rozumiano kraje położone na południe Dunaju. Illiryja zaś właściwa, (dziś Dalmacyja, Bosnija, Hercegowina i Czarnogóra), graniczyła na wschód z Moezyją i Macedoniją, na południe z Epirem, a na północ z Pannoniją.

Illiryja dzieliła się na *Liburniję* i *Dalmacyję*. W Liburnii miasta: 1° *Jadera* (Zara vecchia), 2° *Corinium* (Starygród). W Dalmacyi: 1° *Salona* zniszczona (r. 620 po Chr.) przez Słowian; 2° *Spalatum* zwał się pałac cesarza Dyjoklecyjana w blizkości Salony (dziś miasto Spalatro), 3° *Epidaurus* (stara Raguz), 4° *Scodra* (Skutari) nad jeziorem tegoż imienia.

Południowa część Dalmacyi za rzeką *Drilon* (Drine

Negro) z miastami: *Epidamnus* albo *Dyrrhachium* (Durazzo) i *Apollonia* (Pollina), zwała się *Illyris graeca*, i czasowo należała do Macedonii. Z wysp nadbrzeżnych znaczniejsze były: *Pharus* (Lesina), *Corcyra nigra* (Cuzola), *Melite* (Meleda).

Macedonija.

W odległej starożytności *Ematyją* zwana, była zaludniona przez narody trackie i illiryjskie. Z początku w bardzo szczupłych granicach, to jest: od góry *Olymp* do ujścia rz. *Lidias*, podlegała drobnym władcom, lecz później Filip rozszerzył jej granice na zachód do jeziora *Lichnitis* (Ochrida), na północ do gór *Scardus*, na wschód do rz. *Nestus*. Oprócz tego Filip od bitwy pod Cherońą zyskał wielki wpływ na sprawy Grecyi, a syn jego Aleksander W. podbiwszy Persyję, utworzył wielką monarchiję świata. Po jego jednak śmierci Macedonija właściwa pozostała w granicach przez Filipa jej zakreślonych, z dodaniem Tessalii i południowej części Illiryi, nareszcie (r. 148) zamienioną była w prowincyję rzymską. Macedoniję przerzynały rzeki: *Heliacmon* (Vistrica), *Axius* (Vardar), *Strymon* (Struma), *Nestus* (Karasu). Góra *Pangeus* (Pirnari), która obfitowała w złoto i srebro, i góra *Athos* (Montesanto) leżąca na półwyspie Acte.

Macedonija dzieliła się na kilkanaście prowincyj, które miały nazwy od narodów w nich osiadłych. Przytoczmy z nich niektóre, zaczawszy od strony południowo-zachodniej: *Pieria*, *Emathia*, *Mygdonia*, *Orestis*, na północy *Paeonia*, na wschód *Edonia* i półwysep *Chalcidice*.

Miasta zn. 1° *Pella* (Jenidsche Vardar) stolica Macedonii, 2° *Edessa* albo *Aegae* (Vodina) dawna stolica królów macedońskich przed Filipem, 3° *Pydna* (Katerin),

4° *Thessalonice* (Saloniki), 5° *Bylazora* (Veleza), w kraju Paeonów 6° *Amphipolis* (Emboli), 7° *Philippi* wprzód zwane *Crenides* (teraz wieś Filibah) w kraju Edonów, 8° *Stagirus* ojczyzna Arystotelesa, 9° *Olynthus* osada grecka miasta Chalcis; 10° *Potidea* osada koryncka. Trzy ostatnie miasta na półwyspie Chalcidice.

Tracyja.

Tracyja (odpowiadająca dzisiejszej Rumellii wschodniej), otoczona była od wchodu i południa morzami: Czarném, Marmora, Egiejskiém, od zachodu Macedoniją, a od północy górami *Hemus* (Bałkan); miała główną rzekę *Hebrus* (Maritza). Trakowie słynęli z waleczności i okrucieństwa; Daryjusz Hystaspes, król perski ich podbił, ale wkrótce uwolnili się z pod jego berła i mieli oddzielnych władców. Potém Macedończykowie zabrali im niektóre kraje prowincyje, aż nareszcie Rzymianie zamienili cały kraj w prowincyję rzymską. Mieszkały tu dwa znaczniejsze narody: *Odrysonie* ku wschodowi i *Bessonie* ku zachodowi około gór *Rhodope*.

Miasta: 1° *Byzantium* osada Megary założona w r. 658 przed Chr. (dziś Konstantynopol); 2° *Perinthus* albo *Heraclaea* (Eregli), 3° *Bisanthe* albo *Rhaedestus* (Radosto), obadwa nad Propontydą, 4° *Galliupolis* (Galiboli) i 5° *Sestos* nad Helespontem, ostatnie naprzeciwno miasta *Abydos* leżącego w Azji, tu był zbudowany dla wojska Kserksesa most z okrętów; między *Galliupolis* i *Sestos* była rzeczka *Aegos-Potami* przy której Spartanie zniszczyli flotę ateńską; 6° *Aenus* (Enos), 7° *Abdera* nad m. Egiejskiém, 8° *Philippopolis* (Filibe), 9° *Hadrianopolis* (Adryanopol) w ziemi *Odrysonów*, 10° *Trajanopolis*, 11° *Cypsela* (Ipsala), ostatnie cztery miasta nad rz. *Hebrus*.

Królestwa, które powstały z Monarchii Aleksandra W.

Monarchija Aleksandra W.—która się składała z opisanego wyżej państwa Perskiego niemniej do niego należących krajów jakoto: Azyi Mniejszej, Armenii, Syryi, Fenicyi, Palestyny, Egiptu, oraz Macedonii, Tracyi, Epiru, Illiryi południowej w Europie, a królestw Taxila i Porusa za Indusem,—uległa podziałowi na kilka królestw niedługo po śmierci tego bohatera pomiędzy jego wodzów. Królestwa te i ich koleje były następujące:

Tracyja. Lizymach otrzymał to królestwo, składające z Tracyi właściwej, a od 301 r. i z Azyi Mniejszej aż do gór Taurus. Lecz skutkiem nowych wojen prowadzonych za Lizymacha, rozpadło się po jego śmierci (w r. 282 przed Chr.) na wiele części, z których jedne weszły w skład królestwa Syryjskiego, a drugie stały się niezależnymi krajami.

Macedonija. Królestwo to założone (r. 320 przed Chr.) przez Kasandra, w różnych czasach rozszerzało i ścieśniało swoje granice. Za króla Demetryjusza Poliorcetesza obejmowało właściwą Macedoniję i prowincyje od Epiru i Grecyi oderwane, jakoto: Ambracyję, Akarnaniję, Tessaliję, Lokrydę i Focydę. W r. 148 pretor Metellus zamienił Macedoniję w prowincyję rzymską.

Epir. Po oderwaniu go od Macedonii przez Pyrrusa króla, krewnego Aleksandra W., utrzymywał się w dawnych granicach w ciągu pół wieku, następnie po zniszczeniu rządu monarchicznego dostał się (około r. 168) pod władzę Rzymian.

Syryja. Królestwo to, które nosiło także nazwę państwa Seleucydów, rozciągało się za Seleukusa Nikatora od morza Egiejskiego do rzek Indus i Oxus, obejmując

Syryję właściwą, kraje w Azji Mniejszej, odebrane Lizymachowi (282 r.), i Antygonowi (301 r.), nadto Kappadacyję, Armeniją, i wszystkie wschodnie prowincyje monarchii Aleksandra W. aż za rz. Indus. Wkrótce jednak Celesyryja, Palestyna i Fenicyja zajęte były przez króla egipskiego, a następnie oderwały się prowincyje wschodnie jakoto: Baktryja, Partyja, Medyja, Babilonija oraz północne: Paflagonija, Pontus, Kappadocyja i Armenija, tak że państwo to pozostało tylko przy Syrii właściwej, którą (r. 64) Pompejusz zamienił w prowincyję rzymską.

Pergam, To królestwo powstało (w r. 282) z prowincyj w Azji Mniejszej należących do królestwa Tracyi. Z początku zajmowało małą część Myzyi, później jednak granice jego zręcznością swoich królów rozciągnęły się od Propontydy i morza Egejskiego do rzeki Meander i gór Taurus. Attal III. (r. 134 przed Chr.) zapisał królestwo Pergamu Rzymianom.

Bitynija. W czasie podboju Azji Mniejszej przez Aleksandra Wgo, *Bios* satrapa Bitynii ogłosił się pod opieką tego bohatera niezależnym, i założył dynastyję królów, rządzącą tym krajem do r. 75 przed Chr. w którym ostatni król Nikomedes III odstąpił go Rzeczypospolitej rzymskiej.

Pontus. Pod panowaniem perskiem był satrapiją, za Artakserksesa II jednak stał się niezależnym. Mitrydates II, król Pontu, poddał się Aleksandrowi Macedońskiemu, który mu koronę zostawił. Następnie Mitrydates VI powiększył swoje królestwo zajęciem Paflagonii, części Kappadocyi i Galacyi, jak również krajów na północ morza Czarnego; nareszcie Pompejusz, zwyciężywszy Matrydata Wgo, królestwo Pontu zamienił w prowincyję rzymską (r. 64 przed Chr.).

Galacyja. To królestwo utworzyli Rzymianie, kiedy

potrzebowali sprzymierzeńca przeciw Mitrydatowi W. (około r. 80); za króla Dejotara, trzymającego się strony Pompejusza, Cezar przyłączył je do Rzymu.

Armenija. Podzielona na małą i wielką Amenię, pod zarządem dwóch satrapów należała do państwa Saleucydów, lecz po zwyciężeniu Antyjocha Wgo, króla Syryjskiego, przez Rzymian (r. 189), obydwaj satrapowie przybrali tytuły królewskie. Później Rzymianie Tygranesowi I, królowi wielkiej Armenii, który podbił Syryję właściwą, Kappadocyję i małą Armenię, jako sprzymierzeńcowi swego teścia Mitrydata VI, króla Pontu, odebrali powyższe podboje, zostawiając go tylko przy Armenii wielkiej. Cesarz Trajan i to królestwo (w r. 106) zawojował, nareszcie Armenija wielka (r. 412 po Chr.) przyłączoną została do nowego królestwa perskiego Sassanidów. Mała Armenija zaś pozostała przy Rzymianach.

Partycja. Oderwana (r. 253 przed Chr.) od królestwa Syryjskiego przez *Arsacesa*, w ciągu panowania jego dynastji przez lat około 500, nabyła wielkiej potęgi i rozciągnęła swoje granice od Eufratu do Indu; następnie dostała się pod panowanie nowych Persów.

Baktryjana. Jednocześnie z Partycją ogłosiła się państwem niezależnym i miała oddzielnych władców, dopóki Arsaces VI, król Partów, nie przyłączył części jej do swego królestwa, a reszta uległa innym zdobywcom azjatyckim.

Włochy czyli Italia.

Włochy, uposażone od natury pogodnym niebem, większemi niż Grecyja rzekami, dogodnemi dla komunikacyi zatokami na dwóch morzach i ziemią nader urodzajną, starożytni nazywali ogrodem Europy. Dla tego

też sąsiednie narody wcześniej obrały tu swoje siedliska. Hordy illiryjskie, iberyjskie i Gallów (Celtów) zajęły Włochy północne; Pelazgowie z Arkadyi osiedli w środkowej i południowej części półwyspu. Potem Etruskowie przybywszy z gór Retyjskich (w Tyrolu) usunęli część Pelazgów ku południowi i zagarnęli Włochy środkowe do rz. Tybru; nareszcie po zburzeniu Troi, Eneasze ze swą drużyną osiadł na południe téj rzeki.

Granice, góry, rzeki i zatoki. Włochy miały za północną granicę góry Alpy, które, zaczawszy od morza Śródziemnego i rzeki Varus (Var), miały następujące nazwiska: *Alpes maritimae* (Nadmorskie), dochodzące do góry *Viso*; *Al. Cottiae*, do góry *Cenis*; *Al. Graiae* (Saubaudskie), do *Montblanc*; *Al. Penninae* (Walliskie), do *Monte Rosa*; *Al. Lepontiae* na wschodniej granicy kantonu Wallis, z górą Śgo Gotarda; *Al. Raeticae* (Graubündskie i Tyrolskie), do góry Grosglokner; *Al. Carnicae* (Karnijskie), do góry Terglu; i *Al. Juliae* (Kraińskie), do rzeczki *Arsia*, płynącej na wschodniej granicy Istrii, i stanowiącej granicę Włoch od Illiryi właściwej. Na wschód graniczą Włochy z m. Adryjatyckim i Jońskim, a na zachód z m. Tyrreńskim.

Góry. Oprócz gór Alpejskich stanowiących granicę północnych Włoch, przerzynają cały półwysep włoski, od Alp Nadmorskich do kanału Messyńskiego, góry *Apeniny*, których pasmo zbliża się więcej do morza Adryjatyckiego niż Tyrreńskiego, i dla tego rzeki na stoku zachodnim są większe i dłuższe od rzek na stoku wschodnim. Odosobnione góry są: *Garganus* w Apulii, *Weszuwiusz* (3510 stóp wysoki) w Kampanii, i *Etna* (10500 stóp) na w. Sycylii.

Rzeki znaczniejsze, płynące do m. Adryjatyckiego: 1° *Athesis* (Adiga), 2° *Padus* (Po) z wpadającymi do

niego rzekami z lewej strony: *Ticinus* (Tessino), która przechodzi przez jezioro *Verbanus* (Lago Maggiore), *Addua* (Adda), przepływająca jezioro *Larius* (Como), *Ollius* (Oglio) płynąca przez jezio. *Sevinus* (Izeo), *Mincius* (Mincio) przez jezio. *Benacus* (Garda); z prawej zaś strony wpada do niego *Trebia*; 3° *Rubicon*, 4° *Metaurus* (Metauro), nad którą Hasdrubal poniósł klęskę od Rzymian (r. 207); 5° *Aesis* (Esino); 6° *Aternus* (Pescara); 7° *Frenta*. Rzeki w padające do m. Tyrreńskiego: 1° *Arnus* (Arno); 2° *Tiberis* (Tevere) z rzeczkami pobocznymi: *Allia* (Aja, zwycięstwo Gallów r. 389) i *Anio* (Teverone); 3° *Liris* (Garigliano); 4° *Vulturnus* (Vulturno); 5° *Silarus* (Silaro).

Jeziora: Oprócz wyżej wymienionych są znaczniejsze: w Etrurii, *Trazymeńskie* (Perugia) sławno zwycięstwem Hannibala; w Latium *Regilskie*, nad którym Rzymianie pokonali Latynów (r. 496); w kraju Samnitów, *Fucinus* (Celano).

Zatoki. *Sinus Ligusticus* (z. Genueńska), *S. Tarentinus* (Tarentska), *S. Tergestinus* (Triestska).

Podział. Włochy dzieliły się na: 1° *Północne* czyli *wyższe* zwane także *Gallia Cisalpina* w granicach od Alp do rzeczek: *Rubicon* i *Macra*; 2° *Środkowe* dochodzące do rzek: *Silarus* i *Frento*; 3° *Południowe* czyli *Niższe*, zajmują resztę półwyspu.

A. Włochy Północne, które przed Cezarem nie liczyły się do Italii, zawierały w sobie:

1. *Liguryję*, położoną między rzekami *Varus*, *Macra* i *Padus*. Miasta: 1° *Genua*, 2° *Nicaea* (Nizza), 3° *Asta* (Asti), 4° *Polentia* (Polenza) zwycięstwo Stylikona odniesione nad Alarykiem.

2. *Galliję cisalpińską* czyli *Gallia togata*, podzieloną przez rzekę *Po* na: *Gallia cispadana* i *Gallia transpadana*.

a. W *Gallii cispadanckiej* były miasta: 1° *Placentia* (Piacenza), osada rzymska założona (r. 219 przed Chr.) w kraju *Anamarów*; 2° *Parma*; 3° *Mutina* (Modena) obadwa w kraju *Bojów*; 4° *Bononia* (Bologna) i 5° *Ravenna*, w kraju *Lingonów* i *Sennonów*; wszystkie te miasta znajdowały przy wielkiej drodze *via Aemilia*.

b. W *Gellii transpadanckiej* były miasta: 1° *Augusta Taurinorum* (Turyn), w kraju *Taurynów*; 2° *Vercellae* (Vercelli) w kraju *Libików*, klęska *Cymbrów* r. 101; 3° *Ticinum* (Pavia); 4° *Mediolanum*, najdawniejsza osada *Gallów* w kraju *Insubrów*; 5° *Cremona*; 6° *Brixia* (Brescia); 7° *Mantua* w kraju *Cenomanoń*, w blizkości ostatniego wieś *Andes*, ojczyzna *Wirgilijusza*.

3. *Wenecyja* ze znaczniejszymi miastami: 1° *Verona*, 2° *Adria*, 3° *Patavium* (Padwa) miejsce urodzenia *Liwijusza*, historyka rzymskiego; 4° *Aquileja* zniszczona przez *Attyle*; 5° *Tergeste* (Triest) w **Istryi**.

B. Włochy środkowe.

1. *Etruryja* albo *Tyrrenija* (Toskanija) między rzekami *Macra*, *Tiberis* i morzem *Tyrreńskim*. Pierwotnymi mieszkańcami byli tu *Pelazgowie*, a później przyszli *Etruskowie* z *Recyi*. Z dwunastu miast związkowych, niezależnych, znaczniejsze były: 1° *Veji* najpotężniejsze w *Etruryi*, liczyło 100,000 m., zdobyte przez *Kamillusa* r. 395 (dziś resztki przy wiosce *Isola Farnese*); 2° *Caere* (*Cerveteri*), gdzie się schroniły *Westalki* w czasie oblężenia *Rzymu* przez *Gallów*; 3° *Tarquini* nad morzem (w ruinach); 4° *Falerii* (ruiny niedaleko *Civita Castellana*); 5° *Clusium* (*Chiusi*) stolica *Porsenny*; 6° *Perusia* (*Perugia*); 7° *Vulsinium* (*Volsena*); 8° *Arretium* (*Arezzo*), z kąd *Mecenas* pochodził; 9° *Cortona*. Nareszcie pomniejsze miasta: *Pistoria* (*Pistoja*), śmierć *Katyliny*

w bitwie, *Florentia*, osada rzymska, *Pisae*, dwa ostatnie nad rz. Arno.

2° *Lacyjum*, położone na południe Etruryi, dzieliło się na: 1° *Latium antiquissimum* czyli kraj *Latinusa* około m. *Laurentum*; 2° *Latium antiquum* do przylądka *Circaeum* dochodzące, w którym mieszkaly narody: Rutulów, Ekwów, Herników, Wolsków. 3° *Latium novum*, rozciągające się od przylądka *Circaeum*, aż za rzekę *Liris*, tu mieszkali Aurunkowie czyli Auzonowie.

W *Lacyjum* były zn. miasta: 1° *Roma* (Rzym) nad Tybrem, wybudowany z początku na dwóch potem na siedmiu pagórkach, z czasem stał się stolicą Włoch całych a potem świata ucywilizowanego. Posiadał 1790 pałaców prywatnych, przeszło 46,000 domów większych, kilkopiętrowych i mnóstwo gmachów publicznych, między innymi: Colizeum, Cyrk wielki, który mógł objąć najmniej 15,000 ludzi, Panteon, cieplice Tytusa, Dyjoklecjana, łuki tryjumfalne Sewera, Konstantyna, kolumny Trajana, Antonina, pałace Cezarów, a z nich najznaczniejszy Nerona, złotym zwany, Forum, Kapitol i wiele innych. Oprócz tego zdobiło to miasto przeszło 500 świątyń i kilka tysięcy kolosalnych statuy. 2° *Ostia* przy ujściu Tybru, port Rzymu; 3° *Laurentum*, stolica króla *Latinusa*; 4° *Lavinium* zbudowane przez *Eneasza*; 5° *Aricia*; 6° *Alba longa* (*Albano*) stolica dawnego królestwa Albańskiego; 7° *Tusculum* (w bliskości *Frascati*); 8° *Gabii*; 9° *Tibur* (*Tivoli*); 10° *Fidenae*; 11° *Ardea* w kraju *Rutulów*; 12° *Praeneste* (*Palestrina*) w kraju *Ekwów*; 13° *Anagnia* (*Anagni*) w kraju *Herników*. U *Wolsków* były miasta: 14° *Antium*; 15° *Suessa Pomertia*, na bagnach *Pontyńskich*; 16° *Turracina* wprzód *Anxur* zwane; 17° *Aquinum* (*Aquino*); 18° *Casinum* (*Monte Casino*); 19° *Arpinum* (*Arpino*) miejsce urodzenia *Maryjusza* i *Cycerona* w kraju *Aurunków*

20° *Fundi* (Fondi); 21° *Cajeta* (Gaeta); 22° *Minturnae* (w ruinach) przy ujściu rze. Garigliano i 23° *Suessa* przy górze *Massicus*.

3. *Kampanija*, między rzekami *Liris* i *Silarus*; mieszkały tu narody *Opików* czyli *Osków* i *Auzonów*, z którymi pomieszali się *Samnitowie* i utworzyli naród *Kampanów*.

Góry: *Wezuwijusz*, w jej bliskości *Latynowie* ponieśli (r. 339) klęskę, *Gaurus*, przy której *Rzymianie* zwyciężyli *Samnitów*.

Miasta: 1° *Capua* (ruiny przy *Maria di Capua*), dzisiejsza zaś *Capua* stoi na miejscu dawnego m. *Casilinum*; 2° *Linternum* (*Torre di Patria*) z grobem *Scypijona Afrykańskiego*; 3° *Cumae* (w ruinach) najdawniejsza osada grecka w *Italii*, portem jej było 4° *Misenum*, 5° *Puteoli* (*Pazuoli*) niedaleko góry *Gaurus*; 6° *Neapolis* zwane pierwój *Parthenope* (*Neapol*); 7° *Herculaneum* wybuchem *Wezuwijusza* (r. 79 przed Chr.) zniszczone, na jego miejscu stoi dziś m. *Portici*; 8° *Pompejum* temuż uległo losowi (zwaliska jego odkrywają teraz przy *Torre del Anunciata*); 9° *Stabiae* podobnież popiołem z *Wezuwijusza* zasypane, przy czém stracił życie *Pliniusz starszy*, na tém miejscu wybudowano m. *Castel a mare*; 10° *Salernum* (*Salerno*) w kraju *Picentynów*; 11° *Nola*, tu *Hanibal* był dwa razy pobity, i umarł *ce-sarz August*; 12° *Teanum* (*Teano*).

4. *Umbryja* graniczyła na północ z rzeką *Rubicon*, a na południe z rzekami *Aesis* i *Nar*. Miasta: 1° *Ariminum* (*Rimini*); 2° *Sena gallica* (*Sinigaglia*); 3° *Urbium hortense* (*Urbino*); 4° *Sentinum*, porażka *Samnitów* (r. 295); 5° *Spoletium* (*Spoletto*); 6° *Interamna* (*Terni*) nad rz. *Nar*, ojczyzna *Tacyta*.

5. *Picenum* między rzekami *Aesis* i *Salinus*. Pierwotni mieszkańcy byli *Pelazgowie*, lecz później przybył tu

naród *Picentów* ze szczepu *Sabellów*. Miasta: 1° *Ancona*, osada miasta *Syrakuz*; 2° *Asculum Picenum* (*Ascoli*); 3° *Hadria* (*Atri*), od którego m. *Adryjatyckie* ma swoje nazwisko.

6. *Kraj Sabinów* leżał na południe *Umbry* i na zachód *Picenum*. Miasta: 1° *Cures* (*Correse*), w którym *Tacyjusz* panował i *Numa Pompilijusz* się urodził; 2° *Reate* (*Rieti*); 3° *Amiternum* (w ruinach) ojczyzna *Salluscjusza*, historyka rzymskiego.

7. *Samnijum* obejmowało kraje związkowych narodów *Westynów*, *Marucynów* nad m. *Adryjatyckim*: *Pelignów* i *Marsów* w środku, i właściwe *Samnijum* na południe powyższych narodów. Miasta znaczniejsze: 1° *Pinna* (*Civita di Penna*) w kraju *Westynów*, 2° *Teate* (*Chieti*) i 3° *Aternum* (*Pescara*) w kraju *Marucynów*; 4° *Corfinium* i 5° *Sulmo* (*Sulmona*), ojczyzna *Owidijusza*, w kraju *Pelignów*; 6° *Marubium* (*Benedetto*) w kraju *Marsów*. Właściwe *Samnijum* posiadało miasta: 1° *Bovianum* (*Bojano*), klęska *Samnitów* (r. 305); 2° *Beneventum* dawniej zwane *Maleventum*, pod którym *Pyrrus* był zwyciężony przez *Rzymian*; 3° *Caudium*, w bliskości jego są wąwozy *Kaudyńskie*, w których *Pontius* wódz *samnicki* pokonał wojsko rzymskie (r. 321); 4° *Compsa* (*Conza*), ostatnie w kraju *Hirpinów*; 5° *Ortona* nad m. *Adryjatyckim*; 6 *Larinum* (*Larino*) obadwa w kraju *Frentanów*.

C. Włochy Południowe czyli Grecyja Wielka.

1. *Apulija*, w której mieszkały narody: *Daunów* i *Peucetów*, rozdzielone rz. *Aufidus* (*Ofanti*). Miasta: 1° *Luceria* (*Lucera*); 2° *Asculum* (*Ascoli*) zwycięstwo *Pyrrusa*; 3° *Venusia* (*Venosa*) miejsce urodzenia *Ho-*

racyjusza; 4° *Canusium* (Canosa); 5° *Cannae* (Canne) sławne bitwą Hannibala z Rzymianami; 6° *Barium* (Bari) nad morzem.

2. **Kalabryja** zwana także *Japygija*, w której mieszkał naród *Messapów*. Miasta: *Tarentum* (Taranto) bogate i handlowe, liczyło 300,000 mieszkańców; *Brundisium* (Brindisi), tu się kończyła wielka droga *via Appia*.

3. **Lukanija** między rzeczkami *Silarus* i *Laus*, z miastami: 1° *Paestum* albo *Posidonia* (dziś w ruinach) było osadą miasta 2° *Sybaris*, leżącego nad odnogą Tarentską i słynnego z przepychu i zbytku jego mieszkańców; 3° *Thurii* zbudowane w bliskości zburzonego *Sybaris*; 4° *Heraclaea*; 5° *Metapontium*; 6° *Elea* albo *Velia* założone przez Focejczyków (r. 510 przed Chr.) siedlisko zwolenników filozofii szkoły Eleackiej.

4. *Brucyjum* (dzisiejsza Kalabryja,) cesarze bizantyńscy utraciwszy we Włoszech dolnych półwysep wschodni zwany Kalabryją, nazwisko jej przenieśli na półwysep zachodni). Miasta: 1° *Rhegium* (Reggio); 2° *Locris Epizephirii*; 3° *Mamertum* którego mieszkańcy, Mamertyni, zajęli podstępem Messanę; 4° *Croton* (Crotona), Pitagoras uczył tu filozofii; 5° *Consentia* (Consenza) stolica kraju, w tém mieście umarł Alaryk i pochowany został w rzezce *Busentinus*.

D. Wyspy włoskie.

1. **Sycylja** zwana *Trinacria* od trzech przylądków, wchodzących w morze i nadających tej wyspie kształt trójkąta. Najdawniejszemi mieszkańcami byli tu *Sikano* wie, potem przybył z Lacyjum naród *Sikulów*, od którego wyspa przybrała nazwę Sycylii. Zadziwiająca płodność jej ziemi zachęciła Fenicyjan, Greków i Kartagińczyków, do zakładania na niej swych osad; lecz

Rzymianie, po drugiej wojnie punickiej, przyłączyli ją do swego państwa. Oddzielona jest od Włoch cieśniną Messyńską, na której dwa przeciwne prądy, *Scylla* i *Charibdis*, tworzą wir niebezpieczny dla okrętów.

Miasta na stronie wschodniej: 1° *Messana* dawniej zwana *Zancle* (dziś Messyna) nad cieśniną t. n.; 2° *Catana* (Catania) u stóp wulkanu *Etna*; 3° *Leontini* (Lentini); 4° *Syracusae* (Siragosa) osada koryncka (od r. 785 przed Chr.) miasto wspaniałe, potężne, rozciągało nieraz władzę nad całą wyspą, w czasie kwitnienia miało do milijona ludności;—na stronie południowej wyspy: 5° *Gela*, mieszkańcy którego założyli 6° *Agrigentum* (Girgenti) ze wspaniałymi ruinami, liczyło niegdyś 800,000 mieszkańców; 7° *Selinunt* dziś w ruinach; — w stronie zachodniej i północnej: 8° *Lilibaenum* (Marsala) długo zajmowane przez Kartagińczyków; 9° *Drepanum*, gdzie miał zawinąć do portu Eneas, udając się z Troi do Lacyjum; 10° *Panormus* (Palermo); 11° *Himera*; 12° *Mylae* (Melazzo); — w środku wyspy: 13° *Segesta* (w ruinach); 14° *Enna* (Castro-Giovani).

Na północ Sycylii znajdują się pomniejsze wyspy: *Eoliae* albo *Vulcaniae* (dziś Liparyjskie) wulkanicznej natury; na zachód Sycylii wyspy *Aegates*, przy których konsul Lutacyjusz Katullus wielkie odniósł zwycięstwo nad flotą kartagińską (r. 242); na południe zaś wyspa *Melite* (Malta).

2. **Sardynia** zaludniona wychodźcami z Libii, Iberyi i Liguryi. Fenicyjanie zaszczepili na niej cywilizację, później należała do Kartagińczyków, ale wkrótce po drugiej wojnie punickiej, przyłączyli ją do swego państwa Rzymianie. Miasta: *Caralis* (Cagliari) na południe, i *Olbia* (Terranuova) na północ wyspy.

3. **Korsyka** oddzielona od Sardynii cieśniną *Taphros* (Śgo Bonifacego). Mieszkańcy tej wyspy okrzyczani

byli z niegościnnosci. Miasta: 1° *Aleria*, założone przez Focejczyków; 2° *Mantinatorum Oppidum* (Bastia); 3° *Mariana* założone przez Maryjusza.

4. Pomniejsze wyspy na morzu Tyrreńskim: 1° *Ilva* (Elba) z kopalniami żelaza; 2° *Aenaria* (Ischia); 3° *Cupraea* (Capri) ulubiony pobyt Tyberyjusza.

Hiszpanija albo Iberia.

Hiszpaniję Grecy nazywali Hesperyją Wielką to jest: krajem leżącym na zachód; Rzymianie znali ją pod nazwiskiem *Hispania* albo *Iberia*. Prawdopodobnem jest, że pierwsi osiadły tu ludy, które przez cieśninę Gibraltarską przybyły z Afryki północnej. Potem Celtowie z Gallii przeszli góry Pirenejskie i pomieszawszy się z tamtymi utworzyli naród Celtiberów, zajmujący znaczną część półwyspu. Fenicyjanie i Grecy zakładali osady na brzegach, a Kartagińczykowie, po pierwszej wojnie punickiej, wkroczyli do środka półwyspu, z kąd ich następnie wypędzili Rzymianie i kraj cały zagarnęli.

Starożytni mieszkańcy Hiszpanii byli narodem dosyć gościnnym, lecz wojowniczym i okrutnym, byli zręczni w robieniu tkanin lnianych, przyrządzaniu broni i biegli w rolnictwie. Konie ich były znane z wielkiej szybkości, a płody ziemi bardzo cenione. Fenicyjanie brali ztąd drzewo do budowli okrętów, wełnę, воск, miód, złoto, srebro i żelazo.

Rzeki: *Minus* (Minho), *Durius* (Duero), *Tagus* (Tajo), *Anas* (Guadiana), *Baetis* (Gwadalquivir), *Iberus* (Ebro).

Góry. *Pyrenaei montes* (Pirenejskie), których przedłużeniem są góry *Vindius* (Kantabryjskie); w środku *Marianus* (Siera Morena), *Solorius* i *Illipula* (Siera Nevada); nareszcie *mons Herminius* (Sierra Estrella) w Portugalii.

Przylądki. Calpe (Gibraltar) naprzeciwko przylądka Afrykańskiego *Abyla*, obydwą zwały się słupami Herkulesa; *promontorium Junonis* (Trafalgar); *prom. Sacrum* (Śgo Wincentego); *prom. Nerium* (Finisterre).

Zdobytcze Rzymian w Hiszpanii zaczęły się r. 218 przed Chr. a skończyły zawojowaniem całego półwyspu (w r. 25 przed Chr.) za Augusta. Od roku 205 Hiszpania dzieliła się na: *H. citerior* i *H. ulterior*; August podzielił ostatnią na: *Betykę* i *Luzytanię*, tak że cały kraj rozpadał się na trzy prowincyje następujące:

A. Luzytania, między rzekami Duero i Gwadiana, gdzie mieszkali Luzytanowie i Wetonowie. Miasta: 1° *Augusta emerita* (Merida) z pięknymi ruinami; 2° *Olisippo* (Lizbona); 3° *Salamantica* (Salamanka) zdobyte i spustoszone przez Hannibala.

B. Betyka, w której mieszkali Turdetanie i Bastulowie. Miasta: 1° *Gades* (Kadyx); 2° *Hispalis* (Sevilla); 3° *Italica* blisko poprzedzającego, sławne urodzeniem cesarzów Trajana i Adryjana; 4° *Corduba* (Cordowa) ojczyzna Lukana i Seneki; 5° *Sisapon* (Almaden) z kopalniami żywego srebra i cynobru; 6° *Malaca* (Malaga) założone przez Fenicyjan; 7° *Munda* (w ruinach) sławne bitwą Cezara z synami Pompejusza;

C. Hispania Tarraconensis rozciągająca się od m. Śródziemnego do oceanu. Miasta: 1° *Bracara Augusta* (Braga); 2° *Cale Portus* (Oporto); 3° *Lucus Augusti* (Lugo) w krainie Galaecia (ztałd Galicija); 4° *Asturica Augusta* (Astorga w Asturyi); 5° *Legio septima Gemina* (Leon); 6° *Pompelon* (Pampeluna) w krainie Waskonów (Basków); 7° *Caesar Augusta* (Saragossa); 8° *Numantia* główne miasto Celtiberów, sławne uporczywą obroną jego mieszkańców, zniszczone (r. 133) przez Scipiona Emilijana; 9° *Ilerda* (Lerida) w krainie Ilergetów; 10° *Barcino* (Barcelona) założone przez Amilkara Bar-

kas ojca Hannibala; 11° *Tarracon* (Taragona), i 12° *Dertosa* (Tortosa) w kraju Kossetanów; 13° *Valentia*; 14° *Saguntum* (ruiny ostatniego miasta widać przy Murviedro), zburzone przez Hannibala; 15° *Cartago nova* (Kartagienna); 16° *Toletum* (Toledo); 17° *Complutum* (Alcala), ostatnie dwa miasta w kraju Karpetanów.

Wyspy należące do Hiszpanii: *Balearis major* (Majorjorka) z miastem *Palma*; *Balearis minor* (Minorka) z miastem *Mago* (Mahon); *Ebusus* (Iwiza) i *Formentera* (wyspy Pityjuzyjskie).

Gallija.

Gallija (obejmująca dzisiejszą Francję, Belgiję, Holandję i Szwajcaryję) graniczyła z górami Pirenejскими, Alpami, rz. Renem i oceanem Atlantyckim.

Góry. Wewnątrz kraju ku południowi *Vesegus* (Wogeskie), ku wschodowi *Cevenna* (Cewęskie), i ku północy *Arduenna* (Ardeny).

Rzeki. *Rhenus* (Ren); *Mosa*, *Sequana*, *Ligier*, *Garumna* (Garonna), *Rhodanus*, *Arar* później *Saucona* (Saona).

W Gallii liczone około czterechset pokoleń, z których jedne zostawały pod osobnemi naczelnikami, drugie pod rządem arystokratycznym, inne nareszcie były pod władzą kapłanów, zwanych Druidami. Pomimo jednak tej różnorodności rządów, Gallowie łączyli się w większe towarzystwa celem przedsiębrania wypraw do Iberyi, Italii i Germanii, a nawet do Azyi Mniejszej.

Grecy z początku znali tylko część Gallii nad morze Śródziemnem, i słyszeli, że w środku mieszkają Celto-owie, dopiero rzymianin Julijusz Cezar, który cały ten kraj podbił, w pamiętnikach swoich dokładniej go opi-

sał. Za cesarza Augusta, Gallija dzieliła się na: 1° *Gallia Narbonensis*; 2° *Aquitania*; 3° *Gallia Celtica* i 4° *G. Belgica*.

1. *Gallija Narboneńska*, rozciągająca się nad m. Śródziemnym od rz. Var do wyższej Garonny, obejmowała znaczniejsze narody: Saluwiów z miastami: 1° *Massylia* (Marsylia); 2° *Forum Julii* (Frejus); 3° *Antipolis* (Antibes); 4° *Nicaea* (Nizza) osada Massylii; 5° *Aquae Sextiae* (Aix), zwycięstwo Maryjusza nad Teutonami; 6° *Arelate* (Arles) z pięknymi ruinami; Tectosagów z miastami: 7° *Narbo* (Narbona); 8° *Tolosa* (Tuluza); 9° *Carcaso* (Carcassone); Arekomików z miastem: 10° *Neumasus* (Nimes); Allobrogów w stronie północnej, gdzie były miasta: 11° *Vienna* (Vienne) i 12° *Geneva*.

2. *Akwitania*, otoczona Pirenejami, górami Ceweńskimi, rz. Ligierą i oceanem Atlantyckim. Ludy mieszkające w tej prowincyi w ogóle nazywano Akwitanami, lecz dzieliły się na wiele pomniejszych pokoleń. Miasta: 1° *Burdigala* (Bordeaux) przy ujściu Garunni, w kraju Biturygów, jedyne go narodu celtyckiego w Akwitanii; 2° *Gergovia* i 3° *Augustonemetum* (Clermont) w kraju Arvernów (Auvergne); 4° *Augustoritum* (Limoges) w kraju Lemowików, mieszkających na zachód Arvernów; 5° *Limonum* (Poitiers) w kraju Piktonów nad oceanem; 6° *Avaricum* (Bourges), w kraju Biturygów północnych, miasto najpiękniejsze w Gallii za czasów Cezara.

3. *Gallija Celtycka* rozciągała się od środkowego Rodanu do oceanu Atlantyckiego, a od Ligierzy aż za rzekę Sekwanę. Miasta: 1° *Lugdunum* (Lyon), przy złączeniu Rodanu z Saoną, miasto potężne, mające nadane sobie od Rzymian prawo bicia monety, miejsce urodzenia cesarza Klaudyjusza, w kraju Segusianów;

2° *Bibracte* albo *Augustodunum* (Autun) w kraju Aeduów, posiadało kilka pięknych pomników; 3° *Agedicum* (Sens) główne miasto Senonów, którzy poszli do Włoch północnych i osiedli w Umbryi; 4° *Lutetia Parisiorum* (Paryż) w kraju Paryzjów; 5° *Genabum* zwane potem *Aurelianum* (Orleans) w kraju Karnutów, u których bywały coroczne zgromadzenia kapłanów, Druidów; 6° *Caesatorunum* później *Turones* (Tours) w kraju Turonów; 7° *Condivicinum* (Nantes) niedaleko ujścia Ligiery w kraju Namnetów. Nad oceanem Atlantyckim mieszkali Armorykowie w dzisiejszej Bretanii.

4. W *Galliä Belgickiej*, rozciągającej się od Alp Penińskich i Lepontskich, między rzekami wyższym Rodanem i Renem, morzem Niemieckim, cieśniną Keltańską i Galliją Celtycką, zamieszkały następujące narody: Helwetowie (w dzisiejszej Szwajcaryi) z miastami: *Aventicum* (Avenche) nad jez. Newszatelskim, *Vindonissa* (Windisch) i *Turicum* (Zurich). Raurakowie z m. *Augusta Rauracorum* (wieś Augst), niedaleko stąd *Basilia* (Bazylea). Na zachód od nich byli Sekwanowie z m. *Vesontio* (Besençon) z wielu ruinami. Jeszcze bardziej na zachód Lingonowie z m. *Andumatunum* (Langres). Na południe-zachód Lingonów mieszkali Mandubijowie z miastem *Alesia* (dziś ruiny na górze przy Flavigny) silna forteca, przez Cezara długo oblegana i zdobyta, w której wzięty był do niewoli sławny wódz Vercingetorix. Na północ Sekwanów mieszkali Mediomatrykowie z miastami: *Divodurum* (Metz) i *Virodunum* (Verdun). Wyżej ku północy byli Trewirowie z miastem *Augusta Trevirorum* (Trier) z wielu starożytnościami. Na zachód Mediomatryków byli Remijowie z m. *Durocortorum* (Reims); od nich ku zachodowi Swessyjonowie z m. *Augusta Suesso-*

num (Soissons) i Bellowacy z m. *Caesaromagus* (Beauvais). Na północ Swessyjonów i Bellowaków mieszkali Nerwijowie z m. *Bagacum* (Bovai) i Ambijanie z m. *Samarobriva* (Amiens). Nad cieśniną Kaletańską (Fretum Gallicum) byli Morini z m. *Gessoriacum* albo *Bononia* (Boulogne).

Pas ziemi na lewym brzegu Renu zwał się *Germania prima* nad wyższym, i *Germania secunda* nad dolnym Renem, które jednak odróżnić trzeba od *Germanii Wielkiej* w środku Europy położonej.

W *Germanii prima* (obejmującej Alzacyję, Bawaryję, zarenką i część Prus nadreńskich do rz. Mozeli) znaczniejsze miasta: *Argentoratum* (Sztrasburg), *Noviomagus* (Spira), *Borbetomagus* (Wormacyja), *Moguntiacum* (Moguncyja), ostatnie naprzeciwko ujścia rz. *Moenus* (Men) do Renu.

Germania secunda (obejmująca północną część Prus nadreńskich z lewej strony Renu, Belgiję i południową Holandycję) z miastami: *Confluentes* (Koblencyja), *Bonna* (Bonn), *Kolonia Agripina* (Kolonija), *Tolbiacum* (Zulpich) na zachód od Bonn. Przy ujściu Renu i na wyspach przezeń utworzonych mieszkali *Batawowie* i mieli zn. miasta: *Lugdunum Batavorum* (Lejda), *Trajectum* (Utrecht) i *Noviomagus* (Nimwega).

Do krajów germańskich, dłużej zostających w posiadaniu Rzymian, wypada zaliczyć *Agri decumates*, ziemie leżące z prawej strony Renu, w kształcie trójkąta między Koloniją, Regensburgiem i Bazyleją (dziś W. Ks. Badeńskie, Kr. Wirtembergskie i część Bawaryi, Hessen Darmsztad i Nassau), podbite za Domicyjana cesarza, i z punktu od Kolonii do Regensburga odgraniczone od wielkiej Germanii linią obronną, zwaną *limes Domitiani*. Nazwisko *agri decumates* pochodzi zapewne od dziesięciny, którą mieszkający w tym kraju Germano-

wie, Gallowie i osiedli tam Rzymianie do skarbu cesarskiego oplacali. Po śmierci cesarza Probusa, kraj ten zajęty był przez Allemanów, a granice państwa rzymskiego odtąd stanowiły rzeki Ren i Dunaj. Miasta znaczniejsze: *Sumalocenna* (Sülchen niedaleko miasta Rotenburg) i *Clarennna* (Kanstadt), obadwa nad rz. Nicer (Nekar); *Aurelija Aquensis* (Baden), *Aquae Matiacae* (Wisbaden).

IX. Wielka Brytania i Irlandyja.

Chociaż Fenicyjanie jeździli po cynę do wysp *Cassiterides* (Seillejskie), położone na południowo-zachodnich brzegach Wielkiej Brytanii, jednak tak oni jako i Grecy nie mieli o całym kraju dokładnej wiadomości. Dopiero Rzymianie za Julijusza Cezara, który małą część południową wyspy zajął, lepiej go poznali, a za cesarzów Klaudyjusza i Tytusa (w latach 43—71 po Chr.), mianowicie od zwycięstw Agrykoli, stale się tam osiedlili i między zatokami *Clota* (Clyde cz. Klajd) i *Bodotria* (Forth) usypali wał dla zabezpieczenia się od narodów w Szkocyi mieszkających. Lecz cesarz Adryjan granicę rzymską cofnął bardziej ku południowi i wystawił mur z licznymi fortecami od zatoki *Ituna* (Solway) do rzeki *Vedra* (Tyne cz. Tajn).

Południowa część wyspy Wielkiej Brytanii do muru Adryjana zwała się *Britania romana* (Anglija właściwa), północna zaś, *Britania barbara* albo *Caledonia* (Szkocyja). Całą wyspę nazwano także *Albion*. Na zachód Wielkiej Brytanii leżąca wyspa zwała się *Hibernia* (Irlandyja) przez Rzymian niepodbita. Na wyspach Wielkiej Brytanii i Irlandyi mieszkał od bardzo dawnych czasów z Gallii przybyły naród Celtów.

W Britania romana mieszkały pomniejsze narody,

jakoto: Kantów (w dzisiejszem hrabstwie Kent) z miastami: 1° *Dubrae* (Dover), 2° *Durovernum* później *Cantuaria* (Kantorbery). Na północ Kantów mieszkali Trynobanci z miastami: 1° *Camulodunum* (Colchester cz. Kolczester) najpierwsza kolonija rzymska pod cesarzem Klaudyjuszem; 2° *Londinium* (Londyn) nad rz. *Tamesa* (Tamizą) miasto wówczas już handlowe. Na północo-zachód Trynobantów byli Katuwellauini z m. *Camboricum* (Cambridge, cz. Kiejnbrydż); na północ tychże Korytanie z m. *Lindum* (Linkoln); jeszcze wyżej ku północy Brygantowie z m. 1° *Eboracum* (Jork), jedno z najpiękniejszych miast Brytanii, gdzie przebywali i umarli cesarze rzymscy Septimius Severus i Konstancyjusz; 2° *Manucium* (Menszester); 3° *Luguvallium* (Carlisle, cz. Karlajl), ostatnie mia. niedaleko muru Adryjana. Na zachód od Kantów mieszkali Belgowie z m. *Venta Belgarum* (Winczester), i Dumniowie z m. *Isca* (Exeter), obydwa narody w południowej stronie wyspy.

W *Britania barbara* albo *Caledonia*, znaczniejsze miasto: *Alaterva* (Edyburg) i wiele innych pomniejszych.

Na wyspie *Hibernia* zwanej później *Erin*, główne miasto było *Eblana* (Dublin).

Inne pomniejsze wyspy: na południe Wielkiej Brytanii *Vectis* (Wight cz. Uajt); na zachód *Mona* (Anglesey cz. Englesi), główne siedlisko Druidów; *Monapia* (Man cz. Men), obiedwie na morzu Irlandzkim. Na zachód Kaledonii, wyspy *Ebudae* (Hebryckie), na północ zaś *Orcades* (Orkadskie), a jeszcze wyżej *Szotlandskie* między którymi była *ultima Thule*.

X. Kraje Naddunajskie (Recyja, Windelicyja, Norykum, Pannonija, Mezyja i Dacyja).

Na południowym brzegu rz. *Danubius* albo *Ister* (Dunaj) od jego źródeł do miejsca, gdzie rz. *Savus* (Sawa) weń wpada, rozciągały się ku południowi do Alp kraje zwane: *Recyja*, *Windelicyja*, *Norykum* i *Pannonija* a od ujścia *Sawy* były z prawej strony *Dunaju*, *Mezyja*, a z lewej *Dacyja*. Wszystkie te kraje podbite zostały przez Rzymian, w pierwszym wieku cesarstwa od Augusta do Trajana, lecz już (r. 275 po Chr.) cesarz Aurelijan ustąpił z Dacyi i osadników rzymskich przeniósł na prawy brzeg Dunaju do Mezyi, która z tego powodu później Dacyją się zwała. Inne zaś powyższe kraje Naddunajskie podzielały los zachodniego cesarstwa Rzymskiego, aż do zburzenia go przez narody germańskie.

Recyja i *Windelicyja*, (odpowiadające dzisiejszemu Tyrolowi, kantonowi Graubünden w Szwajcaryi, południowym częściom Bawaryi i Wirtembergii) graniczyły na północ z rz. *Dunubius* (Dunaj), na zachód z Galliją Belgicką, a mianowicie krajem Helwetów (Szwajcaryją środkową), na południe z Alpami Retyckimi, na wschód z niższemi częściami rz. *Oenus* (Inn).

W *Recyi* były znaczniejsze miasta: 1° *Tridentum* (Trydent) nad rz. *Athesis* (Adyga); 2° *Curia* (Chur w kantonie Graubünden) na prawym brzegu Renu; 3° *Teriolis* (dziś zamek Tyrol).

W *Windelicyi* położonej na północ *Recyi* były miasta: 1° *Brigentium* (Bregenz) nad jez. *Brigantinus* czyli *Venetus* (Bodeńskie); 2° *Augusta Vindelicorum* (Augsburg) nad rz. *Licus* (Lech); 3° *Reginum* (Regensburg) nad Dunajem; 4° *Batava Castra* (Passau).

W *Norykum* (dziś Arcyksięstwo Austryjackie na południowym brzegu Dunaju od rz. *Aenus* (Inn) do góry *Cetius* (Kalenberg pod Wiedniem), zachodnia Styryja i Karyntyja), mieszkaly narody *Taurysków* i *Bojów* ze szczepu Celtyckiego. Miasta: 1° *Noreja* (ruiny na północ m. Klagenfurt), tu Cymbrowie i Teutonowie zniesli wojsko rzymskie (r. 113 przed Chr.) pod konsulem Carbo, 2° *Celeja* (Cilli) obadwa w kraju *Taurysków*; 3° *Lentia* (Linz), 4° *Lauriacum* (Lorch), dwa ostatnie w kraju *Bojów* nad Dunajem; 6° *Juavia* (Salzburg).

Pannonija ograniczona z północy i wschodu Dunajem, od południa szły granice wzdłuż gór Julijskich, potem prawie równolegle od górnej Sawy, po jej prawej stronie, niedaleko zaś ujścia do Dunaju, stanowiła granicę rz. Sawa, na zachód było *Norykum*. (*Pannonija* zatem obejmowała wschodni skrawek Arcyksięstwa Austryjackiego i Styryi, Krainę, Kroacyję, Sławoniję, Wojenną granicę i zachodnio-południowe Węgry do Dunaju).

Rzeki. *Savus*, *Dravus* i *Murus* (Mur).

Mieszkańcy *Pannonii* byli pochodzenia illiryjskiego. Cesarz August podbił ten kraj, który od czasów Trajana dzielił się na *Pannoniją* wyższą i niższą.

W *Pannonii* wyższej, czyli zachodniej znacz. miasta: 1° *Vindobona* (Wiedeń), stanowisko floty dunajskiej; 2° *Carnuntum* (ruiny przy m. Petronell) nad Dunajem zniszczone r. 357, z tego miasta szła droga handlowa ku brzegom m. Bałtyckiego; 3° *Siscia* (ruiny w m. Sissek w Kroacyi); 4° *Aemona* (Laibach) w Krainie.

W *Pannonii* niższej czyli wschodniej miasta: 1° *Aquincum* (Buda); 2° *Mursa* (na jego miejscu stoi dziś Eszek nad Drawą); 3° *Sirmium* (dziś ruiny przy mieście Mitrowicz) nad Sawą; 4° *Taurunum* (Semlin).

Mezycja, (dziś Serbia i Bułgaria), graniczyła na pół-

noc z Dunajem, na wschód z m. Czarném, na południe z górami Hemus i Skardus, a na zachód od Illiryi oddzielała ją rz. *Drinus* (Drino). Dzieliła się na Mezyję zachodnią czyli wyższą, i Mezyję wschodnią czyli niższą. Mieszkańcy Mezyi pochodzili ze szczepu Traków i dzielili się na narody: Myzów, Tryballów, mieszkających na brzegach Dunaju.

W Mezyi wyższej, której południowa część zwała się *Dardania*, były miasta: 1° *Singidunum* (Belgrad), 2° *Viminacium*; 3° *Egeta*, pod którym Trajan kazał na Dunaju postawić most kamienny, a przy nim zamek, nazwany *Caput Bovis* (dziś ruiny w bliskości m. Kladowa); 4° *Naissus* miejsce urodzenia Konstantyna W-go. W Mezyi niższej były znacz. miast: 4° *Oescus*; 5° *Sardica* (Sofia); 6° *Nicopolis ad Istrum*, zbudowane przez Trajana na pamiątkę zwycięstwa odniesionego nad Sarmatami; 7° *Tomis* (Tomiswar), miejsce wygnania Owidyjusza; 8° *Odessus* (Warna) oba nad m. Czarném.

Dacyja, (dzisiejsze Węgry Wschodnie, Siedmiogród, Wołoszczyzna, Mołdawija i Bessarabija) rozciągała się na północ Dunaju od rzeki *Tisia* (Cissa) do m. Czarnego i rz. *Tyras* (Dniestr). Trajan w dwóch wyprawach pokonał króla Decebala i potężne to królestwo (w r. 106) przyłączył do cesarstwa Rzymskiego, przy którym przez 170 lat zostawało. Stolicą tego kraju była *Sarmizegethusa* po zawojowaniu przez Rzymian zwana *Ulpia Trajana* (ruiny przy wsi Varhely); inne miasta: *Apulum* (Karlsburg) nad rz. *Marisia* (Marosz), *Tibiscum* (Temeswar), *Dierna* (blisko stariej Orszowy).

Cesarstwo Rzymskie.

Topograficzne położenie Rzymu. Romulus z bratem swoim Remusem, wyszedłszy z Albanii, założyli (r. 753

przed Chr.) na lewym brzegu Tybru osadę, która na wzgórk *Palatyńskim* dała początek miastu Rzym. Tacyjusz z Sabinczykami, połączył się potem z Rzymianami i zajął drugi wzgórek *Kwirinalski*. Pod następnymi królami Rzym szybko wzrastał. Tullus Hostilijusz przyłączył pagórek *Caelius*, Ankus Marcyjusz, pagórek *Aweńtyński*, a Tarkwinijusz stary zajął wzgórze *Janikulum* na prawym brzegu Tybru. Serwijuszowi Tullijuszowi Rzym winien wzrost swój dalszy, on bowiem przyłączył pagórki *Wiminalski* i *Eskwiliński*, i całe miasto murem opasał. W takiej rozległości zostawał Rzym do czasu Sylli, poczem nagle się powiększał, tak że cesarz August podzielił go na 14 cyrkułów, a następnie Aurelijan otoczył murem, którego obwód wynosił 30,000 kroków. Ludność miasta Rzymu w pierwszych wiekach ściśle oznaczyć się nie daje. Za króla Serwijusza liczone w Rzymie 84,700 ludzi zdolnych do oręża, a na początku drugiej wojny punickiej, było ich przeszło 270,000, za cesarza Augusta zaś, ludność ogólna tego miasta dochodziła do 2 milionów.

Wzrost stopniowy państwa Rzymskiego. Wciągu przeszło trzechwiekowej walki, Rzymianie podbili sąsiednie krainy Latynów i Sabinów, i zetknęli się na północ z Etruskami a na południe z Samnitami. Najście Gallów (r. 390) zmusiło ich do poprzestania na dotychczasowych zdobyczach, ale po długich wojnach (od r. 343) z Samnitami, (od r. 311) z Etruskami i galskimi pokoleniami Bojów i Sennonów, mieszkających w Umbryi, tudzież (od r. 281) z Tarentynami, Rzymianie narazcie stali się (r. 266 przed Chr.) panami całego półwyspu Włoskiego, od rzeczek Makra i Rubikon do cieśniny Messyńskiej. Pozostała jeszcze Gallija Cisalpińska czyli Włochy północne, które też wkrótce Marcellus (r. 222) zawojował.

Rzeczpospolita Rzymska stawszy się panią Włoch, i wzmocniwszy swoją siłę i energiję, mogła z łatwością podbić świat ucywilizowany.

Kolejne zdobycze Rzymian na morzu śródziemnem i na okolo jego brzegów. Wyspy *Sycylia*, *Sardynia* i *Korsyka*, z których Rzymianie wypędzili Kartagińczyków, byli pierwszemi ich zdobyczami, za obrębem Italii (w latach 242—212). *Istryja*, *Illirya* i *Dalmacyja* zostały podbite między drugą i trzecią wojną punicką (202—146). *Hiszpanija* stała się prowincją rzymską od r. 205 a *Luzytania* czyli dzisiejsza Portugalia od r. 138. *Macedonija*, *Greccya* i *Kartagina*, zamienione były na prowincyje rzymskie (168—146). *Numidyja Wschodnia* odebrana Jugurcie (106). Wyspa *Kreta* i *Cyrenaika* w Afryce (96—66). *Gallija Zaalpejska*, a mianowicie *Narboneńska* (121—106); reszta prowincyi w Gallii podbita przez Cezara (58—51). *Myzja*, *Idyja* i *Karyja* (129); *Cylicya* (102). *Bitynija* (74). *Syryja* i *Fenicyja* (64). *Palestyna* od r. 64 przed Chr. zależna od Rzymu, ale miała jeszcze swoich królów, zaś od r. 44 po Chr. zamieniona w prowincją. *Egipt* (30) stał się prowincją po bitwie pod Actium. *Murytania* (r. 40 po Chr.) podbita za ces. Klaudyjusza.

Dalsze zdobycze w Europie i Azji. *Pannonija* zajęta (r. 35 przed Chr.); *Mezja* (29); *Reccya* z *Windelicją* i *Norykum* (od r. 15 przed Chr.); *Wka Brytania* południowa (43—71 po Chr.). *Dacyja* podbita przez Trajana (r. 106 po Chr.); *Agri decumates* podbite za Domicyjana, a po śmierci ces. Probusa (r. 276) zajęte przez Allemanów. *Armenija wielka* (114 po Chr.). *Arabija Petrejska*, *Mezopotamija* i *Assyryja* (115), wszystkie podbite przez Trajana, jednak dwa ostatnie kraje odstąpił Partom, przez jego następcę Adryjana (r. 117).

Granice państwa rzymskiego za Augusta i Trajana. Cesar-

stwo Rzymskie za Augusta miało granice: na północ morze Czarne, Dunaj, Ren i morze Niemieckie; na zachód ocean Atlantycki; na południe góry Atlas, pustynia Libijska, dzisiejsza Nubija i Arabija piaszczysta; na wschód rz. Eufkrat. Następnie za Klaudyjusza i Tytusa Rzymianie podbili *W. Brytanię* do zatoki Fort powyżej Edynburga, tudzież *Maurytanię* w Afryce, Trajan zaś przyłączył: *Dacyję, Armenię W., Mezopotamię, Assyryję* za rz. Pygrem do odnogi Perskiej, tak że za tego cesarza państwo Rzymskie było najobszerniejsze.

Ludność tego państwa, za Augusta miała wynosić 120 milionów. Wspaniałe drogi przerywały różne prowincyje, a poczty, starannie utrzymywane, rozwoziły rozkazy władzy centralnej do wszystkich punktów tego obszernego państwa; lecz te środki komunikacyjne miały tylko na celu interes militarny. Rzymianie gardzili handlem i przemysłem, a wyłącznym prawie ich zatrudnieniem było rolnictwo.

Prowincyje najbardziej w zboże obfitujące były Sycylja, Sardynja, Egipt, Ziemia Kartazów, Numidya i Maurytania. Wczasach zbytku i zepsucia obyczajów, zużywano ogromną ilość kosmetyków, wonnych kadzideł, korzeni i drogich kamieni; sprowadzano z Azji i Afryki dzikie zwierzęta dla szczwania w cyrkach rzymskich. Jedwabne tkaniny kupowano na wagę złota z odległego wschodu; Lidyja i Persyja dostarczały kosztownych kobierców; Hiszpanja złota, srebra, wosku, i miodu; Gallja oliwy i metalów; Grecyja przedmiotów sztuki, brzegi morza Czarnego skór, Italja Grecyja i Azya zachodnia najdelikatniejszych win; nareszcie z Pergamu sprowadzano pargamin, a z Aleksandryi papier z rośliny papyrus wyrabiany.

Podział cesarstwa Rzymskiego na Wschodnie i Zachodnie. Teodozjusz W-ki podzielił (w r. 395 po Chr.) cesarstwo Rzymskie na *Wschodnie* ze stolicą *Konstantynopol*, i *Zachodnie* ze stolicą *Rzym*. Każde z tych cesarstw dzieliło się potem na dwie *prefektury*, a te dzieliły się na *dyecezyje*, zarządzane przez wikaryjuszów, i *provincyje*, w których rządzili prokonsulowie.

I. W cesarstwie Wschodniem były prefektury *Wschodnia* i *Illiryi wschodniéj*.

a. Wpierwszój były dyecezyje: 1° *D. Wschodu* (obejmująca Syryję, Fenicyję, Palestynę, Mezopotamię, Cylicyję, Izauryję i Arabiję Petrejską); 2° *D. Egiptu* (do téj dyecezyi należały: Egipt, Libija Nadmorska i Cyrenaika). 3° *D. Azji* (obejmująca zachodnie prowincyje Azji Mniejszój). 4° *D. Pontu* (z prowincyjami: Bityniją, Paflagoniją, Pontem, Galacyją, Kapadocyją, Armeniją mniejszą). 5° *D. Tracyi* (obejmująca Tracyję i Mezyję wschodnią).

b. Wprefekturze Illiryskiej były dyecezyje następujące: 1° *D. Dacka* (obejmująca Mezyję wyższą czyli zachodnią i Dardanię). 2° *D. Macedońska*, (do której liczyły się: Grecyja właściwa, Epir, Tessalija i wyspa Kreta).

II. Cesarstwo Zachodnie dzieliło się na prefektury *Włoch* i *Gallii*.

a. W prefekturze *Włoch* były dyecezyje: 1° *D. Rzymska*, (która obejmowała Włochy Środkowe i Południowe, wyspy Sycylię, Sardynię i Korsykę). 2° *D. Italiska*, (zawierająca Galliję cisalpińską, Recyję i Windelicyję). 3° *D. Illiryi zachodniéj*, (w której się mieściły prowincyje: Dalmacyja, Pannonija i Norykum). 4° *D. Afrykańska* (obejmująca Syrtykę czyli Trypolis, Kartaginę, Numidyję i Maurytanię wschodnią).

b. Prefektura *Gallii* dzieliła się na trzy dyecezyje:

1° *Hiszpanija* (zawierająca 7 prowincyj na półwyspie Pirenejskim, wyspy Balearskie i Maurytanię Tingitańską czyli zachodnią w Afryce). 2° *Gallija* z 17 prowincyjami. 3° *Brytania*, dzieląca się na 5 prowincyj.

Germanija Wielka.

Kraj, graniczący na północ z m. Niemieckim (Mare Germanicum), Kategatem (Sinus Codanus), m. Bałtyckim (Mare Suevicum albo oceanus Sarmaticus), na zachód z Renem, na południe z Dunajem, a na wschód z Wisłą,—Gallowie a następnie Rzymianie zwali *Germania magna* albo *barbara*, dla odróżnienia od Germanii z lewej strony Renu leżącej i do Gallii Belgickiej zaliczonej. W kraju tym mieszkali ludy germańskiego, celtyckiego jako też słowiańskiego szczepu, podzielone na wiele drobnych narodów, już to osobno żyjących, już połączonych w silniejsze związki.

Rzeki. *Amisia* (Ems). *Visurgis* (Wezera), *Albis* (Elba po słow. Łabia), *Viadus* (Odra) i *Vistula* (Wisła). Odnoga Gdańska zwała się *Sinus Venedicus*.

Dopiero od wypraw Julijusza Cezara, Druzusa i Tyberyjusza, dwóch pasierbów cesarza Augusta, a mianowicie od zwycięstw Germanika, syna Druzusa, niektóre narody germańskie, z prawej strony Renu, lepiej były poznane.

Od ujścia Renu do dolnej Elby, nad brzegami m. Niemieckiego mieszkali Fryzowie i Chaukowie, a z prawej strony Elby (w dzisiejszym Holsztynie) Saksonowie, i Anglowie (w Szlezwiku);—pomiędzy Ems i Wezerą na południe Chauków byli Amsiwarowie: powyższe ludy ogólnie zwano także Ingewonami i te później utworzyły związek *Saski*.—Wzdłuż prawego brzegu Renu, na południe od Fryzów

mieszkali Usipetowie i Tenkterowie, a na prawo od nich do Teuboburgskiego lasu (w dzisiejszej Westfalii) byli: Marsowie, Brukterowie i Sigambrowie, którzy potem z Frankami, mieszkającymi nad rz. *Isala* (Yssel w Hollandyi), utworzyli związek *Frankow Salickich*, a od Saksonów parci na południe przeszli Ren i osiedli w dzisiejszej Belgii. Na południe Sigambrow mieszkali Chattowie (Hesi); na prawym brzegu Wezery, w północno-wschodniej stronie Chattów, około gór Harc, mieszkał naród Cherusków i rozciągał się do rz. *Sali* wpadającej do Elby; znaczniejsze ich miasto zwało się *Idistavisus* (niedaleko Minden), gdzie Germanik zwyciężywszy Arminiusza, zemścił się za klęskę Rzymian pod dowództwem Warrusa, poniesioną w wąwozach Teutoburgskiego lasu.

Na półwyspie Jutlandzkim (Chorsonesus Cimbrica) mieszkali Cymbrowie ze szczepu Celtyckiego, mając na południo-wschód Teutonów. Z obu stron Elby środkowej mieszkali Longobardowie, a pomiędzy Odrą i Wisłą Burgundowie. Północne ziemie od Longobardów i Burgundów do m. Bałtyckiego zajmowali Windile czyli Wandalowie, a na prawej stronie Wisły (w dzisiejszych Prusach wschodnich) byli Gotonowie. Pomiedzy Odrą Wartą i górną Wisłą mieszkali Lygijowie.

W królestwie Wirtembergskiem i zachodnio-północnej Bawaryi mieszkali Allemanowie; w północnej Bawaryi, Hermundurowie czyli Turyngowie; w zachodnich Czechach Markomanie; a we wschodnich Czechach i Morawii byli Kwadowie. Ostatnie trzy narody miały także ogólną nazwę Swewów.

Od Elby do Wisły od bardzo dawnych czasów stanowiły ludność miejscową narody Słowiańskie, zajmujące się rolnictwem, niektóre tylko wojownicze poko-

lenia germańskie przeniosły się z zachodu na wschód Elby pomiędzy Słowian i przywłaszczyły sobie nad niemy panowanie. Później jednak w czasie wielkiej wędrówki narodów, te pokolenia germańskie poszły burzyć cesarstwo Rzymskie, a Słowianie pozostali w swoich siedzibach, zaczęli się łączyć w społeczeństwa i tworzyć różne narody. (a). Ptolomeusz geograf wypienia dwa miasta: *Carrhodunum* (Kraków) i *Calisia* (Kalisz).

Sarmacja Europejska.

Starożytni utrzymywali, że na wielkiej równinie Europy wschodniej, na kilka wieków przed erą Chr. mieszkał naród Scytów, a na 100 lat przed Chr. Grecy znajdują tu Sarmatów. Kl. Ptolomeusz naznacza im siedziby od m. Czarnego i dolnego Dunaju, do m. Bałtyckiego, zaliczając do Sarmatów naród Jazygów między Dunajem i Cissą, Roxolanów na północ m. Czarnego i Azowskiego mieszkających. Jednakże nazwisko Scytów i Sarmatów, jako narodów koczujących odnosić się tylko może do ludów żyjących na północnych i zachodnich brzegach m. Czarnego.—W ziemi zaś urodzajnej między Wołgą, Jeziorem Ilmen, m. Bałtykiem i górami Karpackimi, a nawet i za temi ostatnimi, mieszkali od najdawniejszych czasów Słowianie trudniący się rolnictwem, a zatem prowadzący życie osiadłe. W głębokiej północy mieszkał naród Finnów.

(a) Zobacz mapę Słowiańszczyzny Lechickiej z X i XII wieku, wydaną w r. 1862 przez P. J. Papłńskiego.

WYŻSZA SZKOŁA
PEDAGOGICZNA W KIELCACH
B I B L I O T E K A

247354

Biblioteka WSP Kielce

0099242